

mgv

maandblad
geestelijke
volksgezondheid

Geschiedenis van de gekkenbeweging

De omstreden oratie van Van Praag

De Gekkenkrant

6/78

Belangenbehartiging en beeldvorming voor en door psychiatrische patiënten (1965-1978)

A.J. Heerma van Voss

"Hoe je het ook draait, we hebben te maken met een autoriteitsconflict, schijnt het."
(R.H. van den Hoofdakker, Het bolwerk van de betersweters, 1970)

1 De jaren '50 en '60

Het grote publiek had, volgens A.L. van Ameringen, geen inzicht in de feiten over geestesziekte, maar wel drie vaste vooroordelen:

- 1) Geestesziekte is ongeneselijk.
- 2) Geestesziekte is een schande.
- 3) Geesteszieken zijn gevaarlijk.

Ter bestrijding van deze opvattingen richtte hij op 4 juni 1964 in Amsterdam de Stichting Pandora op.

Arnold Louis van Ameringen, in 1891 in Rotterdam geboren, was na zijn emigratie in Amerika opgeklommen tot president-directeur van IFF (*International Flavours & Fragrances*), een van de grootste ondernemingen op het gebied van geuren, smaken en essences, voor parfums, briefpapier en dergelijke. Speciale belangstelling voor de psychiatrie moet hij al in de jaren '30 gehad hebben; die dateerde nog van de gesprekken die hij ooit, toen hij tijdens zijn huwelijksreis in een hospitaal te Parijs belandde, met de ziekenhuispsychiater voerde.

In de jaren dat Kennedy grote bedragen in de *Mental Health Movement* stak, had hij een deel van zijn vermogen ondergebracht in de *Van Ameringen Foundation*, maar tegenover zijn geboorteland, waar hij zijn schoolopleiding had gehad, bleef hij altijd een ereschuld voelen. Hij wilde daarom een bedrag in de Nederlandse staatskas storten, voor de geestelijke volksgezondheid; toen dat niet bleek te kunnen, koos hij voor een eigen stichting. De naam "Pandora" bedacht hij zelf, in een opwelling — ontleend aan de Griekse sage over de doos van Pandora, waaruit alle onheilen en ziekten tevoorschijn kwamen, en waarin tenslotte, op de bodem, maar één ding overbleef: hoop.

Later werd de naam soms nogal defaitistisch gevonden, maar gewijzigd werd hij nooit meer. Eerste bestuursleden van de stichting (doelstelling: "*het in brede kringen wekken van beter begrip en inzicht in geestelijk-hygiënische problemen*") waren, naast het echtpaar Van Ameringen, de bankier A. Jiskoot, prof. dr S. Wiegiersma van de Nationale Federatie voor Geestelijke Volksgezondheid, en de industrieel dr Paul Rijkens. Het kapitaal was 100 000 dollar, toen ongeveer 365 000 gulden.

* A.J. Heerma van Voss (1942) is medewerker van het Nationaal Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid en redactielid van het Maandblad Geestelijke Volksgezondheid.
Adres: Wilhelminapark 26, Utrecht.

In de beginjaren bestond Pandora alleen uit intercontinentale briefwisselingen (*"dictated in Paris, typed in New York"*) en enkele lunch-afspraken. Van Ameringen wilde brede lagen van de bevolking bereiken; hij had eigenlijk Prins Bernhard of Prinses Beatrix als ere-voorzitter willen hebben, dacht aan *dinner parties* voor invloedrijke journalisten. Van de Hollandse verzuiling en de daarbij behorende omzichtigheid moest hij weinig hebben.

Begin 1965, toen de zaak dreigde te verzanden, stelde hij vanuit New York vast dat de aanstelling van een fulltime bureaукracht de eerste prioriteit voor het slagen van Pandora was. Treeske Blase, toen secretaresse van het bestuurslid Jiskoot bij de bank Pierson, Heldring & Pierson: "Van Ameringen belde mij op een avond op, toen hij weer in Amsterdam was — of ik de volgende ochtend om acht uur kwam ontbijten, in het Amstel Hotel. Hij wou dat ik het kantoor ging runnen. Omdat ik van niks wist, en er dus volledig naief tegenover stond, en omdat ik een vrouw was. Of ik maar even wilde beslissen.

"Ik heb een week bedenktijd gevraagd. Op sociaal gebied was ik groener dan gras, met m'n gymnasium-opleiding; ik had wel eens een zwakzinnig kind in de tram zien zitten, maar daar hield het mee op. Ik zat zelf met taboes, tot over mijn oren. Ik ben toen met een paar bevriende artsen gaan praten. Die zeiden allemaal: nee. Maar hoe meer ik 'nee' hoorde, hoe sterker ik 'ja' vond. Ik vond het een grote uitdaging om zoiets organisatorisch op poten te zetten."

Op 1 mei 1965 trad Treeske Blase, 32, in dienst van Pandora. Zij bemande het eenmanskantoor, bij haar hospita in de Pieter de Hoochstraat — lege ordners, een nieuwe schrijfmachine, Pandora-briefpapier.

Van Ameringen overleed korte tijd later, na een hartaanval. Treeske Blase: "De praktische uitwerking die hij me meegaf was 'voorlichting'. Hij zei wel eens: dat idee dat geesteszieken ongeneselijk, gevaarlijk en onvoorspelbaar zijn, dat moet je er uit sláán."

De zuster

Voorlichting over geestesziekte en inrichtingen nam bij de in 1965 bestaande bureau's voor geestelijke volksgezondheid geen centrale plaats in; ze stonden alle, in meer of mindere mate, in het teken van de ambulante hulpverlening. De aan het Algemeen Centraal Bureau geliëerde stichting GGG (Gemeenschap en Geestelijke Gezondheid) had een studie over beeldvorming ten opzichte van geestelijk gestoorden gepubliceerd,¹ het Katholiek Nationaal Bureau verspreidde ooit een brochure met de titel *Zij zijn van ons geslacht* en de Nationale Federatie verhuurde films over "psychiatrische ziektebeelden" — maar de enige gerichte voorlichtingscampagne over psychiatrische inrichtingen had zich een jaar of vijftien eerder afgespeeld.

Die campagne was vooral het werk van één persoon: zuster Frédérique Meyboom, geboren in 1871, in 1900 hoofdverpleegster bij het Haagsche Gemeenteziekenhuis, later (verpleegkundig) directrice in Zutphen, Dordrecht en Rotterdam. Zij hield al voor de oorlog radiolezingen over de verpleging, en startte in 1948, 77 jaar oud, de "Voorlichtingsdienst van de

Algemene Psychiatrische Inrichtingen”. De aanleiding van haar actie was het acute gebrek aan verplegend personeel, vooral in de psychiatrische sector.

De voorlichtingsdienst, ondersteund door een commissie van toezicht en al spoedig samenwerkend met de Nationale Federatie, bestond in de praktijk uit Zuster Meyboom; wanneer zij een enkele keer door ziekte “buiten gevecht werd gesteld” lag het werk stil. Zij verzorgde de radio-uitzendingen, bracht de bezoeken, schreef de ingezonden artikelen, verstuurde de vele honderden brieven en reed, in een geleend oud autootje, stad en land af om overal lezingen te houden: 42 in 1948, 38 in 1949, 84 in 1950, 58 in 1951, 112 in het seizoen 1952-'53, daarna aflopend naar 36 in 1955-'56 (ze werd toen 85). Haar publiek bestond uit afdelingen van de Vereniging van Huisvrouwen, de Vrouwenbond van de PvdA en de Bond van Plattelandsvrouwen, (huishoud)scholen en talloze andere groeperingen waarvan enig enthousiasme voor de verpleging verwacht mocht worden.

De doelstelling van de Voorlichtingsdienst was “*het geven van voorlichting aan het publiek omtrent de behandelings- en verplegingsmethoden van geesteszieken in psychiatrische inrichtingen, in het bijzonder die op algemene grondslag, en omtrent de opleiding en de werkzaamheden van de verplegenden in deze inrichtingen*” (de latere stichtingsakte). In kranteverslagen vallen trefwoorden als “naastenliefde” en “opofferingsgezindheid”; de “misdeelde medemens” speelde in de voordrachten van Zuster Meyboom wel een belangrijke rol, maar uitsluitend als argument in het kader van de werving van B-verpleegsters.

Ook in een folder van de Voorlichtingsdienst, waarschijnlijk uit de beginjaren, is de patiënt illustratiemateriaal. *BEROEPSKEUZE* is de aanhef, van een warm pleidooi voor de opleiding tot verpleegster in een psychiatrische inrichting (“*Laten de zieken niet tevergeefs op Uw hulp moeten wachten*”). Opengeslagen vormt de folder een drieluik: links (*VOORHEEN...*) een *Patiënt te bed op een ziekenzolder* (foto van een houten bed met iemand erin, omringd door kasten, een tafel met stoelen en in het algemeen vrij veel ruimte), in het midden een vignet met de woorden *Van duisternis tot licht...*, en rechts (*THANS...*) een tweede foto, *Patiënten dansend op een openluchtfeest* – tien volwassenen die een ronds dans maken op een grasveld, met op de achtergrond veel publiek, waaronder aan het wit herkenbare verpleegsters.

De folder

Voor het beeld dat een fervent pleitbezorgster van de inrichtingen als Zuster Meyboom in die jaren van de patiënten had, zijn de bespiegelingen uit het (interne) verslag over 1951 verhelderend.

“Het gehalte en de aard van de patiënten”, aldus de Voorlichtingsdienst, “is de laatste jaren sterk veranderd. Er zijn relatief minder chronische en uitgesproken psychotische patiënten, waaraan weinig anders te doen valt dan ze zo goed mogelijk te verzorgen. Er komen meer neurotische en andere voor behandeling vatbare patiënten. De moderne psychiatrische inrichting biedt grotere mogelijkheden voor psychotherapeutische en andere vormen van

behandeling. Er is, ondanks het aantal senielen, dat ook toeneemt, een sterkere doorstroming van patiënten.”

“Deze meer actieve behandelingsmethoden”, vervolgt het verslag, “vragen verplegenden van een hoger niveau, met meer begrip, meer opleiding en beschaving dan waarmee een generatie terug kon worden volstaan, toen technische middelen om de patiënten te hanteren, nog overheersten.”

De Voorlichtingsdienst stelt daarop vast dat het probleem nu niet meer het werven van zoveel mogelijk sollicitanten is, maar het aantrekken van krachten “van behoorlijk niveau”, zodat het inrichtingswerk op modern peil kan worden gebracht. Dit vraagt een bredere aanpak: “Aangezien onwetendheid, vrees, afkeer ten aanzien van de geesteszieke en de psychiatrische inrichting nog steeds zulk een belangrijke rol spelen bij het publiek, moet de voorlichting er zoveel mogelijk op zijn gericht om deze fundamentele psychologische factoren weg te nemen.”

Een tweede folder, vermoedelijk uit 1954, stelt niet meer de beroepskeuze en het openluchteest centraal, maar de “moderne behandeling” en de “zeer gunstige resultaten” (een grafiekje toont dat er op elke 100 opgenomen patiënten ongeveer 68 ontslagen worden).

De foto's tonen nu een *Vertrouwelijk gesprek bij opname in de inrichting* (twee ernstige heren bij een rond tafeltje, één in witte jas), en *Hersteld naar huis*: een man, dezelfde als op de eerste foto, die een lachende verpleegster een dankbare handdruk geeft.

Na 1956 zijn over de Algemene Psychiatrische Voorlichtingsdienst, zoals hij later wel genoemd werd, geen gegevens meer te vinden. Zuster Meyboom² duikt nog een keer op, in het eerste jaarverslag van Pandora: in 1971 werd zij gehuldigd ter ere van haar honderdste verjaardag, en Pandora stelde daar, “gezien de bijzondere prestaties van Zuster Meyboom op het gebied van de psychiatrische voorlichting”, graag zijn kantoorapparaat voor beschikbaar.

De leek

Toen Treeske Blase in 1965 met Pandora begon, was dat in twee opzichten een nieuwigheid: zij stelde niet meer de inrichtingen, maar de patiënten centraal in haar voorlichtingsplannen, en zij was geen gepensioneerde directrice als Zuster Meyboom, maar een leek – die zich met de psychiatrie ging bemoeien. Wat jarenlang niet geaccepteerd werd.

“Ik had besloten om me een jaar te oriënteren”, zegt zij, “maar dat is twee jaar geworden. Ik ben twee jaar lang met iedereen gaan praten. Maar niemand zat op Pandora te wachten. Ik was geen psychiater, ik maakte mij het vakjargon niet meester omdat ik aan de kant van de leek wou blijven staan, en daardoor was ik een *quantité négligeable*. Ik herinner me nog een geneesheer-directeur die tegen me zei: ‘Alles wat van Pandora komt, verscheur ik meteen. Ik heb niks met u te maken.’”

“Psychiatrie zat toen zò in het verdomhoekje – we kregen nooit publiciteit. Ik heb nog een brief aan de WHO geschreven, de *World Health Organization*, om te vragen of er niet ergens

nog zo'n clubje als Pandora was, als een soort klankbord. Ze schreven dat er geen enkel adres was, geen enkel soortgelijk initiatief.

"Het was een ontzettend zware tijd. Alles mislukte. Maar het was mijn eer te na om er de brui aan te geven, en bovendien had ik een belofte aan Van Ameringen gedaan. Ik wou en zou dat het lukte. Op een gegeven moment ben ik me toen 'gedelegeerde van het bestuur' gaan noemen, wat heel anders klinkt dan 'secretaresse', en toen vlogen de eerste deuren open.

"De eerste excursie van middelbare scholieren naar een psychiatrische inrichting was na een jaar of drie, in 1968. Dat was naar de Willem Arntsz Hoeve; prof. Poslavsky had dat mogelijk gemaakt. Ik herinner me dat nog heel goed – kinderen van 16, 17 jaar die met witte snoetjes in die bus zaten; ze vonden het bloedlink. Ze zijn toen in kleine groepjes, met een patiënt, de afdelingen afgegaan, en later hebben we de arbeidstherapie bekeken, waar hout bewerkt werd. In de bus terug was die angstige stemming totaal gebroken: iedereen was vrolijk, er werden grappen gemaakt. Toen dacht ik: nu heb ik tenminste één ervaringsfeitje."

Naast de excursies, die snel een grote vlucht namen,³ ging Pandora ook "vacantiecurssussen" voor scholieren in inrichtingen organiseren. Bovendien kwam er een affiche. Het was de tijd waarin de posters opkwamen; Treeske Blase wilde daar wel op inhaken, bedacht een kreet en liet de zaak door een professionele studio ontwerpen: de woorden *WAAROM 'GEK' – omdat ie anders is?*, boven een *flower power*-achtig symbool met twee benen. "Voor psychiatrische kringen een revolutionair idee", noemde een krant zo'n affiche in 1969.

Treeske Blase: "Het woord 'gek' was in die tijd taboe; dat moest 'psychisch gestoord' zijn of zoiets. Maar ik vond dat het kort en bondig moest, in de woorden die men zelf gebruikt. Ik heb gevochten voor het woord 'gek'. Het bestuur zei toen dat ik de toestemming van zes directeuren moest hebben, maar die kwamen er ook niet unaniem uit: vier vóór, twee tegen. Professor Poslavsky heeft toen een bestuursvergadering bijgewoond, en een pleidooi voor de tekst gehouden. Toen werd het geaccepteerd. Het werd trouwens een reuze succes: de kinderen vochten er om, na de excursies."

In dezelfde tijd maakte René van Nie in Venray opnamen voor een korte voorlichtingsfilm, die gebruikt kon worden om de psychiatrische inrichting ook naar de scholen toe te kunnen brengen (*Waarom gek, omdat ie anders is?*, 1970).

Treeske Blase: "Ik dacht toen: je moet een beetje de reclamewetten volgen – een iets te sterk positief beeld tegenover het negatieve stellen, om neutraal uit te komen. Echt 'gekke' kwam er niet in voor; het werd poëtisch weergegeven, er was niks wrangs aan. Alle hekken stonden open, je zag een feest van patiënten, muziek van patiënten; het ging er om dat idee dat alle gekken gevaarlijk zijn en in de gordijnen hangen, te bestrijden. Ik wou het zo positief mogelijk brengen."

De brochure

Onder hetzelfde motto, *WAAROM 'GEK' – omdat ie anders is?*, verscheen, ook in 1970,

een brochure van Pandora. Deze geeft niet alleen een bondige samenvatting van de reclamestrategie van Pandora (het 'verkopen' van patiënten, vooral ex-patiënten, als mensen waarmee best te werken valt), maar ook een indruk van het beeld dat de psychiatrische inrichtingen toen van zichzelf hadden. Of wilden hebben.

De brochure begint met de opmerking dat iedereen op z'n tijd wel eens beelden ziet en geluiden hoort die alleen in zijn fantasie bestaan: *"Dat kan volstrekt gezond zijn. Maar geef toe, het blijft merkwaardig. Je zou je zelfs kunnen afvragen waar de grens eigenlijk ligt. En of er wel zoveel reden is om jezelf als zo geweldig normaal te zien en die 'ander' als zo geweldig abnormaal. Zó bezien, zijn geesteszieken normale mensen die afwijken. Mensen die (tijdelijk) ziek zijn en dus geholpen moeten worden. Net als andere zieken."*

Evenals in de propaganda van Zuster Meyboom uit de jaren '50 wordt de nadruk gelegd op het medische, althans therapeutische. Geesteszieken zijn niet zo "geweldig abnormaal", ze zijn vooral ziek, in de zin van: te genezen — al staat het woordje "tijdelijk" tussen haakjes. Het is de boodschap van Pandora-oprichter Van Ameringen: geestesziekte is niet ongeneselijk, niet gevaarlijk en niet schandelijk.

Na een korte historische schets komt de brochure op de psychiatrie-anno-1970: *"De doelhuisen hebben zich ontwikkeld tot moderne psychiatrische ziekenhuizen met licht, ruimte en vrijheid. De geestelijk zieken worden er verpleegd en behandeld als gewone medemensen, met nieuwe en steeds nieuwere medicijnen en therapieën."*

Hierop volgt een impressie van het dagelijks leven in het psychiatrische ziekenhuis: kleden knopen, tuinen verzorgen, schilderen, timmeren en boetseren, klimrekken, evenwichtsbalken, trampolines, soms zelfs zwembaden en skelterbanen.

De volgende bladzijde: *"Er zijn 39 algemene psychiatrische ziekenhuizen in Nederland. In al die ziekenhuizen bestaat de directie uit vooruitstrevende, moderne doktoren. Mensen die door hun ervaring weten wat het is om zich door een depressie heen te worstelen, om na een verkeersongeluk met een angstpsychose te maken te hebben, om in de knoop te zitten met jezelf. Met dat ongreijpbare binnenste van je. En al die directeuren weten, dat het hun plicht is hun patiënten zo goed mogelijk te behandelen, te verplegen, te begeleiden. In een sfeer, die vrij is en open. Zoveel mogelijk."*

Een verwijzing naar enigerlei vorm van dwang ontbreekt verder; wel wordt enthousiast bericht over de ruime, lichte, moderne bouwsels die overal verrijzen, de gezellige zitjes, recreatiezalen, slaapkamers in plaats van slaapzalen ("je kunt niet het terrein van een psychiatrisch ziekenhuis oplopen of er staat een bulldozer voor je neus"), en ook de inspraak. De brochure eindigt met een pleidooi voor het afschaffen van de harde maatschappelijke taboes en etiketten, waarmee ex-patiënten weer in de maatschappij ontvangen worden.

Onder een foto van een groep met koffers en tassen gewandelende mensen, met op de achtergrond verpleegsters, staat tenslotte: *"Als zo iemand de laan van het ziekenhuis komt afwandelen met een treinkaartje in z'n zak naar huis, is hij beter. Dat beter betekent: weer goed voor de maatschappij. En låt hij dan... misschien... soms eens wat eigenaardig doen."*

Net zo eigenaardig als wij allemaal van tijd tot tijd. Mag ie alsjeblieft!”

In hetzelfde jaar, 1970, deed Pandora nog iets dat achteraf “revolutionair” genoemd kan worden – in Vrij Nederland verscheen een advertentie met de kop *Stichting Pandora zoekt EX-PSYCHIATRISCHE PATIËNTEN*. Zij werden gezocht als sprekers voor voorlichtingsbijeenkomsten op scholen, sociale academies en dergelijke, ter inleiding van de film van Van Nie: *“Waarom juist ex-patiënten, amateurs? Omdat wij menen dat deze mensen door hun ervaring dit werk het beste kunnen doen. Zij hebben tenslotte persoonlijk ondervonden hoe slecht de maatschappij geestelijk zieken accepteert”* (opvallend is dat er niet ex-zieken staat; strikt genomen bevestigt ‘zieken’ het idee van de ongeneselijkheid).

De kandidaten die zich makkelijk konden uitdrukken en bereid waren om over hun eigen ervaringen te spreken, moesten een met de hand geschreven brief (“met vermelding van naam en adres van de laatst behandelende arts”) aan de Stichting Pandora sturen. De advertentie stond in Vrij Nederland van 20 juni 1970 en was het begin van een periode waarin, voor het eerst, de beeldvorming over psychiatrische patiënten niet alleen het werk van geneesheren, verpleegkundigen en voorlichters was, maar ook van henzelf.

2. De jaren 1970-1973

De advertentie van Pandora viel in een periode waarin veel boven de grond kwam dat nu met de jaren zestig wordt geassocieerd: juni 1970 was de maand waarin de kabouters onder leiding van Roel van Duyn vijf zetels in de Amsterdamse gemeenteraad kregen (de Oranje Vrijstaat), en waarin het popfestival te Kralingen het bestaan van de *underground* openbaarde. Het was de tijd van de popmuziek, het “langharig werkschuw tuig”, de bewustzijnsverruiming, de revolutie en de mystiek, met zijn discussies over marihuana, hasjiesj en andere *soft drugs*, en over repressie, tolerantie en repressieve tolerantie – de subcultuur, met andere woorden.⁴

In het voetspoor van de Parijse mei-revolte (1968) en de Maagdenhuisbezetting (1969) giste het bovendien in de universitaire en medische wereld: in Utrecht ontstond de werkgroep “Arts en Maatschappij”, in Amsterdam de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders (BWA); in de lente van 1970 ging de werkgroep geleidelijk in de BWA op, en kwamen de “Kritische Artsen”. Het eerste boekje uit deze fase was *Het bolwerk van de beterwaters*, waarin de psychiater Van den Hoofdakker de medische ethiek analyseert: *“Zij identificeert zich gemakkelijk met alle andere ethiek en dus meestal met de ethiek van de machthebber.”*⁵

Als aanvulling op (en protest tegen) de bestaande hulpverlening gingen begin 1970 de eerste JAC's en Releases open: “alternatieve hulpverlening” voor de subcultuur, met nieuwe opvattingen over druggebruik en abortus. De psychiater Weijel publiceerde *De mensen hebben geen leven*⁶ over de welzijnsnood en de noodzaak van een derde revolutie (flaptekst: “Welzijn is een maatschappelijke en daardoor politieke zaak”) en de geestelijke gezondheidszorg kreeg zijn eerste harde conflict: de ruzie rond het Leidse MOB.

Hoofddrolspeler in dit conflict was de psychiater Sjef Teuns, die toen al op meer fronten actief was; hij was er ook bij toen er voor het eerst publieke klappen vielen binnen de medische stand. Uit een verslag van het eerste openbare congres van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst: "Als kinderpsychiater Sjef Teuns van zijn stoel opstaat en samen met enkele 'kritische' collega's om discussie vraagt, wordt hij besprongen door een keurig geklede maar overspannen arts die met gebalde vuist en licht bekakt accent begint te krijzen: 'Je houdt je bek, je houdt je bek!'"⁷

Het conflict

De psychoanalyticus Teuns was in 1962, 37 jaar oud, in Leiden gaan werken – als wetenschappelijk medewerker aan de universiteit, en van daaruit ook bij het Medisch-Opvoedkundig Bureau. In de jaren daarna ging hij zich steeds meer op het MOB richten, waar hij op eigenzinnige wijze iets apart van maakte (" '66 tot '68 waren de beste jaren"). Met behulp van buitenlandse contacten organiseerde hij een eigen kinderpsychotherapeutische opleiding; hij ging zich ook op zeer gestoorde (autistische, blinde) kinderen richten, en verwijderde zich steeds meer van de Leidse wetenschappelijke wereld. Waarin hij zich, met zijn uitgesproken linkse politieke ideeën, ook absoluut niet thuis voelde.

De geleidelijk oplopende controverse tussen Teuns en de universitaire en psychoanalytische elite, vertegenwoordigd in het stichtingsbestuur van het MOB, kwam tenslotte naar buiten toen hij per 1 september 1969 ontslagen werd. Voor het eerst, want het ontslag moest nog zes keer herhaald worden voordat het Leidse MOB, op 1 maart 1972, definitief ontruimd was.

Achteraf vallen in het twee en een half jaar slepende conflict⁸ vooral de overeenkomsten met de latere woelingen rond Dennendal op. Ook hier een uitgesproken voorman, aan wie geen gebrek aan deskundigheid of visie wordt verweten maar "zijn moeilijke houding", een "multidisciplinaire" staf die zich met hem solidair verklaart, en een gesloten stichtingsbestuur ("regentenkliek"); ook hier, tenslotte, een splitsing in twee MOB's, dicht bij elkaar aan de Rijnsburgerweg, waarvan er één officieus en ongesalarieerd volgens de omstrede opzet werkte en een officieel en gesalarieerd volgens het gangbare patroon. Teuns: "We bloeden langzaam maar zeker dood. Op de dag van de ontruiming was er niemand meer". Een groot verschil met Dennendal is echter dat de cliënten, althans de ouders van de cliënten, een zeer actieve rol in het Leidse conflict speelden. Sjef Teuns: "De ouders waren zelf cliënten. Niet alleen maar passief, terwille van het kind, maar ook voor zichzelf. De dossiers waren ook niet primair van ons: de mensen konden ze zelf lezen. De ouders gingen mee het beleid bepalen, en dat druiste zó tegen de stichtingsvorm in."

Teuns was ook een vakbondsman: "Dat was toen een doodzonde, ABVA-lid zijn als gezondheidswerker." Uit Engeland nam hij het idee van de NAWCH mee (de *National Association for the Welfare of Children in Hospital*, een voorloper van de huidige vereniging "Kind in Ziekenhuis"), en daarmee mobiliseerde hij de oudervereniging in de strijd

met het bestuur. De ouders over wier hoofd door allerlei instanties getwist werd, gingen vergaderen en als pressiegroep optreden – ze bezochten het bestuur, de inspectie, de gemeenteraad. En hieruit ontstond op den duur de Cliëntenbond.

Het congres

Doortje de Graaf, destijds als ouder bij het Leidse MOB betrokken: “Ik las in de Volkskrant dat er een congres over de geestelijke volksgezondheid gehouden zou worden. Toen dacht ik: we kunnen wel klagen, maar we moeten er iets aan doen. Ik dacht aan een landelijke vereniging van MOB-ouders of zo – een pressiegroep, een belangengroep. Ik heb toen een halve dag zitten bellen met allerlei mensen die ik kende, maar niemand kon zich meer vrij maken voor het congres. Maar toen is wel de ‘Initiatiefgroep Geestelijke Volksgezondheid’ in het leven geroepen, vlak voor dat congres.”

Op dat congres, “Te gek om los te lopen”, op 20 november 1970 in Amsterdam door zo’n 1500 mensen bezocht, trad de Initiatiefgroep Geestelijke Volksgezondheid⁹ naar buiten met deze boodschap: *Een aantal ouders en cliënten, die zich thans in landelijk verband gaan verenigen, acht het dringend noodzakelijk om bij de discussies over de geestelijke volksgezondheid te worden betrokken op basis van mede-zeggenschap en mede-verantwoordelijkheid. Deze ouders en cliënten zijn bereid om vanuit hun standpunt bij te dragen in de verdere opbouw en vormgeving.*”

Vervolgens pleit de groep voor financiële maatregelen om de geestelijke gezondheidszorg even toegankelijk te maken als de lichamelijke gezondheidszorg, en voor een periodieke uitgave met documentatie over “alle faciliteiten met betrekking tot de geestelijke volksgezondheid”, een soort consumentengids. De slotlinea:

“De groep constateert een ontstellend gebrek aan deskundige helpers in de ambulante sector van de geestelijke volksgezondheid en verzoekt het congres het opleidingsbeleid in deze grondig te herzien, teneinde op de kortst mogelijke termijn concrete verbeteringen aan te brengen.”

Deze boodschap verdween overigens geheel in de chaos van het congres, waaruit achteraf maar één hoofdthema valt te destilleren: onvrede, opgekropte agressie en beroepsfrustraties. “Te gek om los te lopen” was de laatste grote manifestatie van de Nationale Federatie voor Geestelijke Volksgezondheid, voordat deze fuseerde met de confessionele landelijke bureau’s. En voorlopig was het ook de laatste nationale bijeenkomst waarbij “de opbouw van een geestelijk gezonde maatschappij”¹⁰ centraal stond, een maatschappij met minder “onmacht, onzekerheid, onrust, slapeloosheid, neerslachtigheid, apathie, moedeloosheid, angst voor de dood, redeloze agressie en discriminatie”.

“De hulpverleners werken aan randverschijnselen, lappen geestelijke wrakken op”, vatte een verslaggever samen,¹¹ “terwijl de ware oorzaak in de maatschappij zit, met haar gebrekkige outillage voor geestelijke ontplooiing.”

In deze eruptie van “welzijnsnood”, zoals Weijel het genoemd had, beleefde de geestelijke

gezondheidszorg zichzelf als een essentiële, maar falende factor in de strijd voor het nationale welzijn. "Geestelijke volksgezondheid" had nu met alles te maken (met het christendom, het bevolkingsvraagstuk, arbeid, vrije tijd en woningnood, met sociale aktie, een nieuw vrouwbeeld en studentenonrust)^{1,2}, en daardoor haast niets meer met *gekke* – met de inrichtingen, die nog steeds bestonden, en met psychiatrische patiënten. Een geneesheer-directeur die daarvoor de aandacht vroeg ging vrijwel verloren, en de geheel in het wit geklede *patiënt* die het woord nam maakte de toeschouwers alleen nog maar machtelozer dan ze al waren. En bang, vooral.

Het boek

In 1971 drong de psychiatrische inrichting, die zo lang op de achtergrond gehouden was, zich opeens via de massamedia naar voren. In maart barstte het eerste Dennendal-conflict los, dat niet alleen over lang haar en *soft drugs* ging, maar ook over democratisering en de macht van een niet-medicus binnen een traditionele inrichting.^{1,3} Bovendien was het, vanaf het eerste moment, een harde strijd tussen de "normale" wereld en de subcultuur van de "abnormalen". "*DEN DOLDER DRAAIT DOL DOOR KABOUTERS*", zette De Telegraaf boven het allereerste stuk over de kwestie, "*Alternatieve zwakzinnigenzorg. Patiënt verdronk in bad.*" En een dag later: "*Wantoestand in Den Dolder. Reeds drie patiënten kwamen om.*"

In mei verscheen Foudraïne's *Wie is van hout...*, dat zich ontwikkelde tot een nationale bestseller, die op zeer grote schaal de aandacht op de psychiatrie en de toestanden in psychiatrische inrichtingen vestigde.^{1,4} Psychiatrie werd een gangbaar onderwerp in de gewone pers, en daarmee een publieke zaak.^{1,5,16}

Bij Foudraïne's uitgever, Ambo, kwam vervolgens in oktober een boek uit, dat veel minder bekend werd, maar dat in één opzicht een groter taboe doorbrak: Egbert Tellegen's *Waar was de dood nog meer...* Dit was niet meer het verhaal van een geïsoleerde deskundige met afwijkende inzichten over de benadering van patiënten, cliënten of *pupils*, dat toch weer het beeld van de unieke, zij het revolutionaire therapeut bevestigde,^{1,7} maar de "autografie van een psychose": teruggevonden dagboeken uit 1960, waarin onder andere een drie maanden durende opname wordt beschreven.^{1,8}

Uit de laatste alinea van het dagboek: "*O... nogmaals... niet tegen mijn opsluiting maak ik bezwaar: dat kan niet anders dan zo. Wel maak ik bezwaar tegen de weigering door medicus en psycholoog ook maar mij het gevoel te geven interesse te hebben voor wat voor mij de essentie was en is. (...) Nogmaals: de inrichting is de machine, de patiënten het voer.*"

Dr. Egbert Tellegen, bij publicatie 33 jaar en lector in de sociologie te Amsterdam: "Toen ik die schriften, die ik helemaal vergeten was, terugvond, had ik een heel sterk, zeker gevoel: dit moet ik publiceren. Helemaal van binnenuit. Ik dacht niet zo in termen van carrière en ambities; gêne heb ik er toen niet bij gevoeld. Nu wel even, om er weer over

te praten. Mensen hebben fasen waarin ze zich openen en fasen waarin ze zich sluiten; ik heb nu geen behoefte aan heel diepzinnig gegraveerd in mezelf, zoals toen. Aan herlezing kan ik ook niet toekomen.

“Ik vind nog steeds dat je niet bang moet zijn om iets een ‘psychose’ te noemen”, zegt hij. “Je mag best zeggen dat Egbert Tellegen in 1960 geestesziek was. Maar het gaat er om wat je daar mee doet.

“Ik vind het, nog steeds, heel terecht dat ik opgenomen werd. Je moet zo iemand niet laten lopen – je moet dat opvangen, iets doen; als je zegt ‘laat maar’ is dat een verwerpelijke soort *laissez-faire*. Een beschermde omgeving vind ik terecht. Maar het erge vond ik dat de psychiater zich er nooit in verdiept heeft wat er met die jongen aan de hand zou zijn. De behandeling in die richting was een ontzettende intimidatie; je werd bestookt met medische apparatuur. Wat je overhield was het idee van een zwarte bladzijde: er is iets heel ergs met je gebeurd, gelukkig dat het nu weer goed met je gaat. Terwijl het eigenlijk een soort groeiproces was, een soort explosie. Dat moet je niet mooi gaan gladstrijken. “Er zit een hyper-individualistisch element in dat boek. Ik ben niet het type van de hulpverlener, en er is geen echte solidarisering met lotgenoten opgetreden.”

Het collectief

Amsterdam, Utrecht Rotterdam en andere universiteitssteden vertoonden in die jaren een netwerk van stencillende en met elkaar discussiërende actiegroepen, het kruispunt van studentenbeweging en subcultuur. Achteraf valt aan de ene kant een meer politiek georiënteerde tak rond de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders (BWA), te onderscheiden, en aan de andere kant een meer op de subcultuur gerichte groep rond de alternatieve hulpverlening van de JAC's en Releases, maar de verschillen waren nauwelijks uitgekristalliseerd. Bovendien had iedereen met iedereen te maken: Egbert Tellegen was weer voorzitter van de Bond voor Vrijheidsrechten, waar de Releases mee samenhangen, Doortje de Graaf van de Cliëntenbond-in-woording ging meepraten met de Welzijnszorggroep van de BWA en Sjef Teuns, de alsmaar ontslagen psychiater van het Leidse MOB, had overal zo zijn contacten.

Als concentratiepunt voor de activiteiten en de debatten kwam in 1971, en vooral '72, het Heidelbergse *Sozialistische Patientenkollektiv (SPK)* centraal te staan. Dit SPK heeft een grote invloed gehad op de ontwikkeling van de Nederlandse gekkenbeweging, zij het meer voor de ideologie dan voor de praktijk.¹⁹

Het SPK was in 1969 gegroeid en in februari 1970, bij het ontslag van de arts Wolfgang Huber, ontstaan uit een groep van ongeveer veertig patiënten van de psychiatrische polikliniek van de Heidelbergse universiteit; in de herfst had het zo'n tweehonderd leden, voor de helft studenten en scholieren. Achteraf kan het gezien worden als een (door een arts geleide) ‘zelfhulp’-groep die aan ‘verzetstherapie’ deed – niet alleen tegen de autoriteiten van de Heidelbergse universiteit, maar ook tegen het kapitalisme in het algemeen. Naarmate

de repressie harder werd, werd de ideologie verder verfijnd in neo-marxistische, Hegeliaans-dialectische zin. De methodes van het SPK waren *Einzelagitation* en *Gruppenagitation*, en de slogan werd *Aus der Krankheit eine Waffe machen*: "ziekte", en speciaal "geestesziekte" werd niet alleen gezien als (negatief) gevolg van de kapitalistische onderdrukking, maar ook als (positief) verzet tegen die onderdrukking.

Elk onderscheid tussen hulpverleners en patiënten was binnen het collectief opgeheven: de arts was ook "ziek", dat wil zeggen verzetsstrijder tegen het kapitalisme, de "zieken" waren hun eigen genezers — door hun ziekte, die immers een vorm van verzetstherapie was. Enzovoorts.

Door de Duitse overheid, die het SPK in verband bracht met de Baader-Meinhof-groep, werd de zaak in juli 1971 opgerold (*"Grossaktion mit 310 schwerbewaffneten Polizisten"*), maar de nasleep duurde nog geruime tijd: navolgers die de SPK-gedachten voortzetten in oude universiteitsgebouwen, politieke strafzaken waarbij Huber en zijn vrouw vastgebonden op brancards binnengedragen werden, agitatie, paranoia en repressie. In Nederland ontstond in 1972 een solidariteitscomité, waarin Sjef Teuns en anderen uit de Welzijnszorggroep van de BWA en mensen van Release-Amsterdam (dat in '71 uit angst voor "inkapseling" opgeheven was) elkaar vonden.

Tony Hak, destijds SPK-sympathisant en nu actief lid van de CPN, noemt de SPK-theorie nu "maoïstisch" en vooral "gauchistisch"; de namen Marcuse, Lukacs, Laing en Sartre vallen.

"De theorie is eigenlijk ontzettend romantisch", zegt hij. "De wereld is slecht, en dat komt door het kapitaal — en als je je daar door je eigen bewustzijnsdaad, spontaan, tegenover opstelt, ben je goed. Het was het anti-autoritaire protest van de studentenbeweging, dat geen enkele aansluiting vond bij de arbeidersklasse of bij enige politieke beweging.

"Het was heel fout wanneer je jezelf gezond achtte — je moest jezelf als ziek erkennen en daarna tegen de ziekte, het kapitaal, ten strijde trekken. Patiënten werden gezien als de enige echte revolutionaire klasse, de enigen die het echt zagen. De stoornis, de psychose, was een revolutionaire daad. En als je eenmaal de kant van de loonarbeid gekozen had, was verder alles heel simpel en goed. Het was standpunt-logica: ophemeling van de eigen belangen, de eigen strijd. Je kon jezelf erg miskend voelen, en dat is wel leuk.

"De ideologie was dat mensen gek werden omdat ze loonarbeider waren, en uitgebuit werden. Nu zeg ik: het is veel ingewikkelder dan in dat schema van loonarbeid-tegen-kapitaal.

Paranoia is op zichzelf een ziekteverschijnsel, dat moet je erkennen. Het ontstaat wel in een bepaalde maatschappelijke voedingsbodem, maar het geeft niet de werkelijke 'achtervolging' aan. Maagzweren komen niet alleen bij ploegendienst-arbeiders voor, maar ook bij managers." Als Nederlandse uitwerking van de SPK-gedachte ontstonden patiëntencollectieven in Rotterdam (OKR) en Utrecht (PKU), maar zij gingen na kortere of langere tijd ten onder in discussies over het verband (of de controversie) tussen actie en therapie.¹⁹ De —meestal schaarse — "echte" patiënten gingen weg, of zaten er voor niets bij terwijl er getwist werd over politieke

dan wel a-politieke hulpverlening. Op de achtergrond speelde daarbij altijd het ideaal van het enige echte SPK een rol – dat er geen "echte" patiënten meer waren, omdat niet alleen elke revolutionair geestesziek was, maar vooral elke geesteszieke revolutionair.

De bezoeken aan Duitsland zijn de SPK-sympathisanten wel bijgebleven: in auto's en busjes naar Heidelberg, later naar Karlsruhe voor het proces. Lange discussies in zo'n oud Duits universiteitsgebouw met kleine raampjes en dikke muren, waarop de letters RAF stonden; tamelijk verbitterde Duitsers, solidariteitsbezoekers uit Italië (mensen rond Basaglia²⁰), Frankrijk (van een blad dat *Cahiers pour la folie* heette of zoiets) en Nederland.

"Huber en zijn klanten vormden een soort bondgenootschap", zegt Koen Lampe, toen actief in de BWA en het solidariteitscomité, over het SPK: "Iets als: we zijn allemaal gelijk – vandaag ben ik gek, morgen jij." Uit Heidelberg kwam trouwens ook het idee voor een soort gekkenkrant.

De klacht

De Cliëntenbond was in '71 en '72 niet meer dan een klein groepje pratende mensen: Door de Graaf en nog een paar Leidse MOB-ouders, plus enkele andere belangstellenden; de bijeenkomsten waren meestal in Den Haag of omstreken, ver van de studentenbeweging en de subcultuur. 9 September 1971 werd de vereniging officieel opgericht: *Cliëntenbond* (ontleend aan de Consumentenbond) in de *Welzijnszorg*, omdat het met ieders welbevinden te maken had. De doelstelling was in de geest van de boodschap aan het congres "Te gek om los te lopen", en buitengewoon lang. Samengevat kwam het neer op verbetering van de hulpverlening, het recht op hulpverlening ("psycho-sociale assistentie"), onderzoek, preventie, het beïnvloeden van het beleid en het beïnvloeden van de samenleving.

Via een klein berichtje op de achterpagina van Vrij Nederland kwam Corrie van Eijk-Osterholt, in de zomer van 1971, in contact met de Cliëntenbond-groep. Zij behartigde al 25 jaar de belangen van haar chronisch opgenomen tweelingzuster, en bezat een uitgebreid dossier met alle klachten die ze in de loop der jaren bij zusters, artsen, geneesheren-directeur, de Inspectie, de Hoofdingspectie, de staatssecretaris en de minister had gedeponereerd. Dat had ze al in 1968 samengesteld, voor de voorzitter van de vaste Kamercommissie voor Volksgezondheid – om er, geheel in stijl, nooit meer iets op te horen.

"Daar zou eens een goed boek over geschreven moeten worden", zei iemand van de praatgroep tijdens een weekend. Een maand later, in oktober 1971, was het manuscript af. Het werd geweigerd door de Bezige Bij ("toch teveel van buitenaf geschreven"), door Ambo, de uitgever van Foudraine ("de verontwaardiging wordt er alleen maar groter door, maar alleen daarmee komen we niet verder"), en door Lemniscaat, uitgever van Szasz en Sechehayé, die om een positief einde vroeg.

Laten ze het maar voelen... verscheen tenslotte eind '72 bij de linkse uitgeverij Van Gennep, die alleen het pseudoniem van de schrijfster niet accepteerde.²¹ Het boek markeert het begin van een nieuwe periode, waarin niet alleen de *klacht* centraal komt te staan, maar ook de machteloosheid van een niet-ingewijde in de deskundigenwereld.

Corrie van Eijk in het voorwoord: *“Men denkt dat wantoestanden, zoals in dit boek beschreven niet meer van deze tijd zijn. Helaas is dit niet waar. Nog altijd laten de behandeling en de huisvesting van onze psychisch zieke medemens heel veel te wensen over. Niet alleen door gebrek aan personeel en inzicht; ook door gebrek aan middelen.”*

En tenslotte: *“Het is wel mijn bedoeling de aandacht te vestigen op de grote nood van deze groep mensen, die geen macht en geen recht bezitten. Cum tacent, clamant: hoewel ze zwijgen, schreeuwen ze.”*

In het boek komt, in een bijrolletje, een oude bekende voor: “een 82-jarige verpleegster”, die anno 1953 een journaliste een stuk laat schrijven over de prachtige toestand van de Nederlandse psychiatrische inrichtingen (“tehuizen met gezellige zitjes”), maar die op de schriftelijke vraag van Corrie van Eijk waar zich dan wel zo’n inrichting bevindt, geen antwoord geeft. En Sjef Teunis, middenin het verlies van het Leidse MOB en de strijd van het SPK, schrijft een nawoord: *“Concentratiekampen, gevangenissen en psychiatrische inrichtingen – zo ze al niet direct fysieke vernietiging beogen, een psychische vernietiging brengen ze in ieder geval teweeg, door stigmatisering, isolering, vereenzaming, repressie, terreur, traumatisering en depersonalisatie.”*

De uitzending

Op 19 januari 1973 wijdde Koos Postema voor de VARA-televisie een ‘Groot Uur U’ aan de toestanden binnen psychiatrische inrichtingen, met het boek van Corrie van Eijk als uitgangspunt. Aan het eind van de uitzending verschenen naam en postbus van de Cliëntenbond groot in beeld. En vanaf dat moment, daar is iedereen het over eens, stond de vereniging niet meer in het teken van de welzijnszorg, de ambulante hulpverlening, de preventie of een ander breed onderwerp, maar in het teken van iets acuuts en concreets, dat kennelijk lang weggedrukt was: de psychiatrische inrichting.

Iniatiefneemster Doortje de Graaf: *“We kregen honderden brieven, en wat moest je ermee? Je kon die mensen moeilijk laten zitten, zonder antwoord te geven. Ik was er tegen dat onze naam genoemd zou worden, maar de meerderheid was vóór. Achteraf is precies gebeurd wat ik vreesde. Ouders van MOB-kinderen en andere mensen die misschien iets over preventie hadden willen horen draaiden de knop om: ‘daar heb ik niks mee te maken, dat is psychiatrie’. En de ambulante geestelijke gezondheidszorg verdween weer onder tafel, zoals altijd gebeurt. Door die TV-uitzending zijn we de mist ingegaan.”*

Corrie van Eijk-Osterholt: *“Het was het startpunt voor de bond. We werden overstelpt met brieven van patiënten en ex-patiënten, allemaal verzoeken om hulp. Wat konden we voor die mensen gaan doen?”*

In de loop van 1973 werd de prioriteit van de inrichting alleen maar onderstreept. De “Visiecommissie” van de St. Bavo in Noordwijkerhout publiceerde in maart zijn tweede rapport, *De chronische patiënt*, waarin met een meedogenloos soort zelfkritiek de eigen inrichting werd doorgelicht.²² Het gemiddelde paviljoen dat de onderzoekscommissie op zijn eigen

terrein aantrof bleek bevolkt te worden door zo'n 70 patiënten, gemiddeld 45 tot 50 jaar oud en al langer dan acht jaar opgenomen (80% van het geheel langer dan een jaar, 50% langer dan tien jaar); de afdelingspsychiater had vier uur per week voor dit paviljoen, en van de 850 Bavo-patiënten ontving naar 1/7 iets dat "behandeling" mocht heten. Openluchtfeesten, vooruitstrevende doktoren, trampolines en gezellige zitjes speelden in de rapportage geen rol van betekenis meer.

Op 7 juni werd in Breda het symposion *Psychiatrische patiënt vogelvrij?* gehouden, georganiseerd door een andere inrichting, het Hooghuys te Etten-Leur, en ontstaan uit de heilige verontwaardiging van een staffunctionaris over de praktijk die hij dagelijks om zich heen zag.²³ Er kwamen plotseling meer dan 800 mensen op af, om over rechteloosheid en machteloosheid van patiënten te discussiëren; ze keken bang, maar ook diep geboeid naar de trance-achtige *act* van een ex-patiënt, die het "vogelvrijheidsbeeld" uitbeeldde, en luisterden naar een Szasz-achtig betoog over fysiek geweld, cellen en gedwongen injecties van een radicale jurist. En kort daarna verscheen, nu weer bij Ambo, het tweede belangrijke boek van de beweging: Evelien Paull's *In het land der blinden*, het (onder pseudoniem) geschreven verslag van een "hopeloos gevecht om erkenning", van iemand die zich "te pletter liep tegen een muur van schokbetonnen eigendunk" – *een martelgang door de psychiatrie*.²⁴

De krant

In Amsterdam kwam het plan voor een krant, ontstaan in het solidariteitscomité voor het Heidelbergse *Sozialistische Patientenkollektiv*, snel in handen van de meer subculturele, alternatieve tak. Dat gaf nog heel wat discussie met de meer marxistisch georiënteerden van de BWA (Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders) en de patiëntencollectieven, die er een heel ander blad van hadden willen maken, met veel meer aandacht voor maatschappelijke onderdrukking en SPK-ideologie, en een hechte organisatie er omheen voor inrichtings-agitatie.

Twee oud-Release-medewerkers, Martine Groen en Geert Mak, schreven in januari 1973 de notitie "voorstellen voor de Gekkenkrant", waarin de hoofdlijnen van het latere blad al vaststonden. Op de naam, een geuzennaam in de traditie van het "langharig werkschuw tuig" van het subculturele jeugdblad *Hitweek/Aloha*, waren ze snel gekomen.²⁵ "De kapotte radio" was niet zo begrijpelijk, en "Blad voor de psychiatrisch gestoorde medemens", ontleend aan *Keefman* van Jan Arends, klonk toch ook minder goed.²⁶

Al in de eerste regel van hun voorstel noemen de schrijvers het een "absoluut zinloze zaak" om een blad met voornamelijk SPK-verhalen te maken. Zij "vinden het een paradox om wél de patiënten zelfstandig te willen maken, vrij van allerlei betutteling, maar ze tegelijk vol te pompen met voorbeelden en ideeën uit één bepaalde hoek. De beantwoording van de vraag: 'Hoe gaan we het anders doen' moet van de patiënten zelf komen." (...) "Onze taak is de zaak aan te zwengelen", schrijven zij, "maar verder moeten we wat dit

betreft zo gauw mogelijk een lijdelijke functie krijgen: een uitwisselingsblad van patiënten e.a. onderling."

Een ander uitgangspunt: "Belangrijk hiervoor is het stimuleren van een subcultuur van 'gekken', als reactie op de cultuur van de psychiaters, met als ruggegraat een aantal concrete eisen, die allemaal gericht zijn op zelfstandigheid en mondigheid van de patiënten." De beoogde speelse toon wordt geïllustreerd door voorstellen als een "cursus in tegenjudo-grepen van de verplegers", het "tot in het ridicule vermelden achter iedere naam (ook die van de redactie) van de diagnose: Jan S, een 28-jarige, enthousiaste epilepticus, schreef ons..." en een rubriek huishoudelijke tips met iets als "Mijn vriend wordt geschokt. Hoe laat ik de stroom uitvallen?" Maar centraal in de voorstellen stonden het elke keer hameren op de rechten van de patiënt, een consumentenonderzoek van inrichtingen, en een uitgebreide vragen annex brievenrubriek.

Er werd nog veel over gedebatteerd met de marxisten, die het maar een liberaal-anarchistisch plan vonden, maar de latere redactieleden vonden elkaar snel: Martine Groen, Geert Mak, en Flip Schrameijer, die twee jaar als dienstweigeraar in de RPI had gewerkt, een paar mensen die in de moderne therapeutische gemeenschap "Amstelland" hadden gezeten, een paar anderen uit de sfeer van Release. "De strijd met de marxisten maakte ons cohesief", zegt Schrameijer. "Wij wilden een bekentenissen-krant; we hadden het gevoel dat je, als de mensen op de afdelingen onderling gingen praten, een soort landelijke beweging zou krijgen. Maar de marxisten vormden wel ons geweten. De doelstellingen waren hetzelfde, alleen de strategie was heel anders."

Het eerste nummer van de *Gekkenkrant* verscheen in november 1973, in een oplage van 2000. Inleiding: "Dit is het eerste nummer van een krant voor alle mensen die in Nederland in een psychiatrische inrichting zitten. De mensen die dit eerste nummer gemaakt hebben vinden dat mensen die in inrichtingen zitten vaak onmondig gehouden worden, dat zij meestal niet krijgen waar zij recht op hebben, vrijheid en als zij dat zelf willen een goede behandeling."

De enige psychiater die een bijdrage leverde was Sjef Teuns; de belangrijkste onderwerpen waren de machtiging, de slaapkuur en de shocktherapie – "oorspronkelijk voor varkens".

De bond

In hetzelfde jaar keerde ook een van de belangrijkste gangmaaksters van de Cliëntenbond-nieuwe-stijl de marxisten de rug toe – de 30-jarige slaviste Dunya Breur, die zich begin '72 in het gepraat van de BWA en de patiëntencollectieven had begeven.

"Ik voelde me daar een aardbewoner op de maan", zegt zij. "Ze hadden nergens iets van begrepen, stonden alleen maar constant te ouwehoeren over het SPK in Heidelberg; nooit eens normaal in mensentaal, maar altijd van die angstaanjagende, theoretische verhalen. Ik had het meegemaakt, zij niet. Ik vond het schandelijk: er waren zulke wantoestanden in Nederland, en dan stonden zij op een teach-in maar met het rooie boekje te zwaaien en

over marxisme-leninisme te zwammen, wat er niets mee te maken heeft. Ik vond het griezelig, zoals die jongens te werk gingen. Ze schrokken de mensen af, en bewerkten het tegenovergestelde van wat ze zeiden te willen."

"Tot het boek van Corrie van Eijk dacht ik dat wat ik meegemaakt had, dat onrecht, dat verdriet, het hyperindividueelste van het hyperindividueelste was. Ik wist bij Gød niet dat het vaker voorkwam. In maart 1973 heb ik toen, op 'de Beurs' in Rotterdam – dat was zo'n initiatief dat je toen had – Doortje de Graaf en Marijke Groot van de Cliëntenbond ontmoet; Evelien Paull was er ook. Ik vond 'Cliëntenbond' een lullige, laffe naam, maar hij is heel goed: lekker vaag, en veilig – mensen zijn bang voor de woorden 'patiënt' en 'gek'.

"Die ontmoeting was een soort thuiskomst van de verloren zoon; we hebben de hele avond door zitten praten, in Den Haag. Het waren mensen die gewoon deden, die zichzelf waren, en die de praktijk kenden. Vanaf die dag ben ik me het apelerus gaan werken. Zij hadden iemand nodig die zich met de inrichtingen bezig ging houden, en dat werd ik.

"Het was een ontzettend moeilijke periode, dat begin. We waren nog niet met veel mensen, en dat waren mensen die hele nare, soms beestachtige dingen hadden meegemaakt – gevoelige, kwetsbare mensen, waardoor er veel onzekerheid en vaak rotzooi was. Maar we deden ook iets heel nieuws: we organiseerden ons op iets negatiefs, 'psychiatrische patiënt zijn', op iets engs, iets pijnlijks. Op een wond.

"De Cliëntenbond legt een verband over die wond, dat je ex-patiënt bent. Dat hoeft je niet te verbergen. Maar het is heel moeilijk om van iets engs en griezeligs iets fiers en zelfverzekerd te maken. Het is eigenlijk 'van je ziekte een wapen maken' – precies wat dat verdomde SPK ook zei."

De stichting

Met de werkzaamheden van Pandora ging het inmiddels goed: de excursies en de vacantiecursussen voor scholieren bleven op peil, de (film)discussies groeiden van 40 in 1970 via 78 in 1972 naar 106 in 1973, en het vrijwilligersteam van ex-patiënten telde zo'n twintig personen. Maar inhoudelijk raakte de stichting gedesoriënteerd. "*Waarom, waarheen?*"; stond er boven het jaarverslag van 1972; "*Want welke voorlichter kan kwaliteitswerk leveren, als hij niet weet of de boodschap die hij brengt en die is afgestemd op de beschikbare gegevens de juiste is? Omdat die gegevens steeds veranderen?*"

De vertwijfeling is achteraf zeer voorstelbaar, maar heeft veel meer met veranderende opvattingen dan met gegevens te maken: alle uitgangspunten van de voorlichting stonden op losse schroeven. Het begrip "(geestelijk) ziek", dat Pandora er in had willen hameren om de geneesbaarheid en vooral de gewóonheid van psychiatrische patiënten te benadrukken, werd als zeer discriminerend ervaren door mensen die liever "cliënt" waren, of gewoon "gek".²⁷ De inrichtingen, die mooi gehouden moesten worden om de goede genezingskansen te illustreren, werden plotseling als lelijk tentoongesteld. En het idee van de "ongevaarlijkheid" van patiënten, dat Treeske Blase er van oprichter Van Ameringen ook in

moest sláán, stond weer op gespannen voet met de nadruk op mondigheid en opstandigheid die door de nieuwe "beeldvormers" werd gelegd. Niets klopte meer, en wat een paar jaar eerder nog een moderne, verlichte boodschap was, klonk nu achterhaald en onwaar. Aansluiting met de nieuwe stromingen kwam niet tot stand. Integendeel – de afstand werd geleidelijk groter.

Corrie van Eijk-Osterholt: "Pandora is één keer bij me op bezoek geweest; Treeske Blase en nog iemand. Ze ontpopte zich als iemand die mijn boek verre van gunstig gezind was. U mag alle brieven zien, heb ik toen gezegd, maar dat hoefde niet. Ze werd wel een beetje stil van de foto's uit de inrichting van mijn zus."

"Omdat Pandora zich aankondigde als 'vereniging van ex-patiënten, ben ik alle namen van het briefhoofd met haar afgelopen – om te vragen of mr. Klaasesz ex-patiënt was, of jonkheer mr. Van der Does, of Baron van Dedem, of prof. dr De Kock van Leeuwen. Er zat geen enkele ex-patiënt in het hele bestuur."

(Treeske Blase: "We vonden elkaar niet zo leuk, mevrouw Van Eijk en ik. Nu begrijp ik die kritiek wel, maar toen kon ik geen andere kant op. Ik verweet haar dat ze te veel polariseerde en dat wilde Pandora niet, dat was helemaal strijdig met wat wij wilden. En wij hadden toen nog geen vrijwilligers in het bestuur, dat is pas later gekomen. Van Ameringen zei wel eens: je moet er niet te veel psychiaters bijhalen, dan wordt het te wetenschappelijk, maar ook niet te veel ex-patiënten, want dan wordt het een emotionele bende.")

Bert Bakker van de Gekkenkrant: "Toen ik die advertentie voor ex-patiënten zag, dacht ik: wat leuk, daar wil ik wel aan meedoen. Maar toen moest mijn psychiater een verklaring ondertekenen waarin stond dat ik wel in staat zou zijn om voorlichting te geven! Ik moest er erg om lachen, en mijn psychiater, uit Amstelland, ook. Je kunt nu eenmaal niet verwachten dat het allemaal vlekkeloos verloopt, als je met ex-patiënten werkt – ik vind dat je het gewoon zou moeten kunnen melden, als je eens een keer bang bent, voor zo'n klas. Maar ja, zij wilde de gek als 'best wel normaal' voorstellen, terwijl wij vonden dat de gek juist hardstikke gek was. Daar gaat het toch om? Toen dacht ik: ik moet hier gauw weg."

(Treeske Blase: "Het is best eens een keertje gebeurd, dat de emoties voor zo'n klas de overhand kregen, en dat gaf een groot risico. Als iemand niet meer uit zijn woorden kan komen, of huilend wegloopt, kan dat een griezelige ervaring zijn voor de leerlingen. Dat bouwt alleen maar afstand op: 'zie je, die patiënt kan het niet aan.' Soms komt op dat moment de kern van je boodschap over, maar meestal versterkt het het taboe.")

Dunya Breur van de Cliëntenbond: "Toen ik hoorde, dat ik de naam van mijn psychiater op moest geven, was het of mij een pijl door het hart ging. Ze wilden weten dat je er niet aan kapot zou gaan! Ik heb toen toch maar een telefoonnummer gegeven, voor het goeie doel, en ben op proef meegeweest. Ze vergoelijkten alle misstanden; 'dat was vroeger', zeiden ze dan, of 'dat waren incidentele gevallen', of 'die waren zeker een beetje in de war'. Treeske Blase snápte het ook niet echt, ze kon zich niet echt identificeren. Op de vraag 'Wat doen jullie als patiënten er uit willen?', kreeg iedereen nul op het request. Ze wilden

alleen maar, zogenaamd, dat beeld verbeteren. Ik vond het een leugenachtige organisatie." (Treeske Blase: "Ik ben nooit voor een speciale vereniging van ex-patiënten geweest, zoals de Cliëntenbond. Ik vond dat een taboe-versterkende zaak, omdat het dan leek of ze het zo nodig hadden om zich als ex-patiënten te bundelen. Dunya Breur wilde vertellen hoe slecht het allemaal was in inrichtingen; die vond ons veel te lief. Onze teamleden hadden ook best kritiek op de inrichtingen, maar daarnaast zo ontzettend veel *goeie* ervaringen.")

De advertentie waarin om "ex-psychiatrische patiënten" gevraagd werd, verscheen nog een paar keer, maar de regel "*met vermelding van naam en adres van de laatst behandelende arts*" was in maart 1973 verdwenen — een klein, maar veelzeggend teken van veranderende tijden. En in december '73 kwam de nieuwe poster uit, een soort spiegel, met een citaat van Simon Carmiggelt: "*Ooit 'n normaal mens ontmoet? En..., beviel 't?*"²⁸

Vergeleken met 'Waarom gek — omdat ie anders is', uit 1969, was de aandacht verplaatst van de abnormalen naar de normalen (een "verandering van filosofie"). "*De bedoeling hiervan*", aldus het jaarverslag van Pandora, "*is te onderstrepen, wat recente onderzoeken op het gebied van de geestelijke volksgezondheid al uitwijzen, namelijk dat de scheiding tussen mensen die 'normaal' zijn en lieden, die 'abnormaal' zijn, irreal is*". En vervolgens: "*Zolang er van overheidswege geen dwingende voorschriften vastgesteld zijn, hoe een 'normale' ideaal geestelijk gezonde nederlander er uit dient te zien (wat trouwens het oude idee van de 'Ueberschick' zou zijn) is deze onderscheiding een louter emotionele en een zeer discriminerende.*" De geest van het Heidelbergse SPK ("Vandaag ben ik gek, morgen jij") was via via ook bij de stichting Pandora terechtgekomen.

3. De jaren 1974-1978

Na 1973 verdween de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders (BWA), jarenlang de bodem voor allerlei activiteiten, langzaam naar de achtergrond.²⁹ Er volgde nog een schimmige periode waarin alle aandacht werd opgeëist door illegaal in Nederland verblijvende Duitse SPK-sympathisanten, maar daaraan wordt niemand graag herinnerd. De Gekkenkrant had zijn vorm begin 1974 al gevonden; de Cliëntenbond vertoonde wel zijn latere contouren maar moest nog een belangrijke knoop doorhakken: die van het *open* of het *gesloten* lidmaatschap.³⁰ Mochten alleen (ex) cliënten en (ex)patiënten of hun vrouwenslieden stemrecht hebben, of ook anderen die de doelstellingen onderschreven?

De beslissing vóór het gesloten lidmaatschap werd met 42 tegen 28 stemmen genomen op de allereerste algemene ledenvergadering, 30 maart 1974. Achteraf blijkt het eigenlijk de enige keer geweest te zijn waarop een van de meest principiële vragen binnen de bond ter discussie stond — de verhouding tot de hulpverleners en andere "deskundigen".

Evelien Paull, destijds de belangrijkste pleitbezorgster van het open lidmaatschap: "Ik vond dat je met die hulpverleners die hetzelfde wilden als wij, op voet van gelijkheid moest samenwerken. Om een sterke organisatie te worden. Door er een gesloten club van te maken, bevestigde je die cliëntenrol zo."

Anoniem, in het voorbereidende Bulletin⁹: *“Ik pleit voor een gesloten lidmaatschap. Waarom? Omdat er maar één deskundig is op het gebied van cliënt zijn, en dat is de cliënt.”*

Oprichtster Doortje de Graaf: “Ik ben voor een gesloten lidmaatschap. De Cliëntenbond is een belangenorganisatie, ‘de stem van de cliënt’, en als je die ergens op tafel legt moet dat niet vertroebeld worden doordat de helft van je leden hulpverleners zijn.

“Ik ben er wel altijd voor geweest om met hulpverleners te praten — en het gewoon te zeggen als je het niet met ze eens bent. In de beginjaren zochten we ook echt de ‘goeie’ hulpverleners, contactpersonen in allerlei instellingen. De verhouding was goed, en dat was ook de bedoeling.”

Uit het Bulletin: *“Wij zijn het waar de gezondheidszorg om draait, waar psychiaters, maatschappelijk werkers, verpleegkundigen hun brood aan verdienen. Wij zijn de schakel die bij het beslissen tot nu toe ontbrak.”*

Doortje de Graaf: “Door de nieuwe golf intramurale mensen, in 1973, is de verhouding tot de hulpverleners helemaal veranderd. Er kwam een stemming van ‘alle hulpverleners deugen niet.’ Ik kan dat ook wel plaatsen, al heb ik het zelf nooit gehad. Wat altijd een enorme rol speelde was de angst voor represailles op mensen die nog in een inrichting zaten; veel ex-patiënten wilden hun mond niet opendoen op een ledenvergadering als er een psychiater bij kon zijn. Het was gewoon te bedreigend.”

Evelien Paull: “Als je zo’n sterke emotionele afweer tegen ‘de’ hulpverlener blijft houden, blijf je beschouwd worden als patiënt. Dan ben je een organisatie van patiënten die nooit helemaal serieus genomen zal worden.”

Doortje de Graaf: “Achteraf denk ik dat dat gevoel dat geen enkele hulpverlener deugt, dat ‘wij tegen hen’-idee, ook een gebrek aan zelfvertrouwen is. Onzekerheid. Iets van: zeg in godsnaam niet dat je ook maar één hulpverlener goed vindt, want dan krijgt hij macht over je — zoiets. Dan is de overzichtelijkheid verdwenen, en dan deugt je theorie niet meer. Maar ja, de meeste intramurale mensen zagen dat heel anders, en dat heb je gewoon te accepteren.”

Na de beslissing voor het gesloten lidmaatschap verdween tegenstandster Evelien Paull, met medeneming van de juridische werkgroep waarin wel “deskundigen” zaten; als Werkgroep Rechtspositie Psychiatrische Patiënten (“RP 2”) produceerde de groep later onder andere het vouwblad *Wat zijn uw rechten?* Maar ook Doortje de Graaf, die vóór het gesloten lidmaatschap was, schoof met haar belangstelling voor ambulante zorg en preventie naar de achtergrond — er kwam, intern, toch wel een duidelijke scheiding tussen de mensen met en zonder inrichtingservaring, de “gekken” en de “niet-gekken”. Waarbij de eerste categorie een hogere status had.

Zonder dat het punt met zoveel woorden aan de orde was geweest, had de Cliëntenbond nu een houding tegenover “de” hulpverlening. Niet de *ideologie* van de klassenstrijd, zoals rond het Heidelbergse SPK, maar wel een soort klassenstrijd-gevoel — iets dat rechtstreeks aansluit bij de subcultuur en de studentenbeweging van rond 1970; en in het teken staat van onderdrukking en verzet.

"Sommige mensen vonden dat we de veiligheid van deskundigen nodig hadden", zegt Dunya Breur. "Maar ik dacht: zonder gesloten lidmaatschap kunnen we wel inpakken. In de inrichtingen is toch een soort oorlog aan de gang, al is het een verdeckte, onzichtbare oorlog."

De actie

Op 3 juli 1974 werd Dennendal ontruimd. Het was de apotheose van het tweede Dennendal-conflict, dat in januari was losgebarsten en dat, hoewel het veel onoverzichtelijker was dan het eerste, weer over democratisering en over de subcultuur ging – de strijd tussen "normalen" en "abnormalen".³¹ Het vestigde de aandacht op de nauwelijks gecontroleerde macht van een stichtingsbestuur in de intramurale Geestelijke Gezondheidszorg, en op de onmacht van de landspolitiek om een explosieve ruzie binnen een inrichting zelfs maar onder ogen te zien; Carel Muller's "Nieuw-Dennendal" bleek voor de meeste Kamerleden een duister taboe, ergens op het kruispunt van waanzin en oproer. De afloop, met zijn overvalwagens, was een onmiskenbaar signaal van de verharding die, drie jaar na het SPK, ook Nederland bereikt had. Als vervolg op een Haarlems forum over Dennendal, waarop de psychiater Frank van Ree over de rechteloosheid van psychiatrische patiënten sprak,³² presenteerde zich op 5 juli 1974 een nieuw initiatief: de *Werkgroep Krankzinnigenwet*, per adres Release-Haarlem. Deze werkgroep zou zich in de jaren die volgden gaan ontwikkelen tot het samenwerkingsverband waarin de Cliëntenbond, de Gekkenkrant, Pandora, de patiëntenraden, de Bond voor Vrijheidsrechten, de Coornhert Liga, Release-Haarlem, Release-Den Haag, de Utrechtse Gekkenbelangengroep, het JAC-Amsterdam, de Opiniegroep Wolfheze en de Werkgroep 'Recht' van St. Bavo elkaar vonden.³³

Bovendien werd op dat moment het thema voor die jaren gekozen: de samenwerking spitste zich toe op de Krankzinnigenwet van 1884, en zijn in 1971, toen het nog nauwelijks iemand interesseerde, ingediende opvolger, het ontwerp van wet Bijzondere Opnemingen in Psychiatrische Ziekenhuizen (BOPZ). De juridische invalshoek, verbetering van de rechtspositie, kwam nu centraal te staan. Coördinatrice Tobi Vroegh van Release-Haarlem: "Als je groepen wilt bundelen moet je iets concreets hebben om aan te gaan werken. Anders wordt het van dat theoretische gepraat waar iedereen na vier vergaderingen genoeg van heeft."

Met grote vasthoudendheid drong de Werkgroep Krankzinnigenwet vanaf 1974 de politiek en de openbaarheid binnen; het waren ook de jaren waarin de Gekkenkrant en de Cliëntenbond landelijke bekendheid kregen.

Op 16 april 1975 hadden de samenwerkende groeperingen een gesprek met de bijzondere Kamercommissie voor het wetsontwerp BOPZ. Van 19 tot en met 25 mei 1976 was er een landelijke actieweek onder het motto "Te gek om vast te zitten" (het omgekeerde van "Te gek om los te lopen", het congres uit 1970): stencils uitdelen bij de film *One flew over the cuckoo's nest*, de aanbidding van een pil van één meter doorsnede door de Gekkenkrant aan de Valeriuskliniek, een stille tocht met rammelende sleutelbossen door Den Haag, aan-

bieding van 7500 handtekeningen "voor een menswaardiger bestaan van de psychiatrische patiënt" enzovoorts. Op 16 februari 1977 volgde het eerste hoogtepunt, een openbare hoorzitting van de Kamercommissie voor het wetsontwerp BOPZ, en op 20 januari 1978 stond ook de in 1975 door staatssecretaris Hendriks ingestelde "Werkgroep rechtspositie patiënten in psychiatrische ziekenhuizen" (de "commissie-Van Dijk") een hearing van de verzamelde actiegroepen toe.³⁴

De vrijheid

"We hebben onze kritiek nu daar gelegd waar we hem altijd wilden hebben", zegt Dunya Breur van de Cliëntenbond na de laatste hearing. "Ik weet niet hoe het in godsnaam mogelijk is, maar het is ons gelukt — na al die jaren, al die barrières, al die hinderpalen."

De Cliëntenbond heeft nu 1200 à 1300 leden, meer ex-patiënten dan patiënten; vorig jaar gaf het departement voor het eerst een "waarderingssubsidie" van 44.000 gulden. Er is een organisatie opgebouwd, met een blad, werkgroepen, en plaatselijke afdelingen met inloop-avonden. "We zijn geen actiegroep", zegt voorzitter Arie Groot niet zonder trots. "We zijn een normale vereniging, met een conventionele structuur."

Dunya Breur: "We hebben niets zichtbaars bereikt, maar er zijn toch twee essentiële dingen veranderd. Als je nu uit een inrichting komt en je vertelt vreselijke dingen aan de melkboer, heb je grote kans dat die melkboer je gelóóft. Dat is anders dan vijf jaar geleden. Toen dacht iedereen altijd dat het aan de patiënt lag — dat er een steekje aan hem los was, dat hij hallucineerde. Het griezelige was toen dat geen buitenstaander je geloofde. Nu wéten mensen dat het waar is.

"Het tweede is", zegt zij, "dat het taboe tussen patiënten onderling en tussen patiënten en ex-patiënten opgeheven is. Vroeger zei een patiënt: 'Ik wil alleen contact met gewone mensen', terwijl iedereen op een kilometer afstand kon zien dat zo iemand in een inrichting zat. Vroeger zei de psychiater: 'Denkt u er om, dat u géén contact met uw mede-patiënten zoekt'. Er was een tijd dat vergaderingen waarbij patiënten aanwezig waren, volstrekt vreemd waren. Nu is het geaccepteerd.

"Ik heb de neiging om te zeggen: 'de tijden zijn veranderd, de oorlog is voorbij', maar dat is niet waar. Er gebeuren nog even erge dingen. Er spoelen nog steeds allerlei drenkelingen bij ons aan. Maar we hebben nu een eigen reddingsmaatschappij, met een eigen bootje. We hebben het rëcht om een eigen bootje te hebben, bevochten."

Wie zijn gevoelens kan uiten, is werkelijk vrij was de kop boven het verslag van de hoorzitting van de commissie-Van Dijk, in het Bulletin van de Cliëntenbond. Het zou het motto van de bond kunnen zijn — de getuigenis, de persoonlijke gevoelens en de strijd om die te mogen uiten staan centraal.

Dunya Breur: Pas nu *weten* we het. We voelden het altijd al, maar we wisten het nog niet helemaal. Tenslotte buigen de psychiaters het hoofd — zoals ze naar mijn gevoel bij die laatste hearing gedaan hebben. Ze waren een beetje verslagen, eigenlijk."

De eenheid

"We zijn nooit tot diepe inhoudelijke discussies gekomen", zegt Tobi Vroegh van Release-Haarlem, die jarenlang alle groepen bundelde in de Werkgroep Krankzinnigenwet. "We hebben gekozen voor het pragmatische vlak. Versnippering is altijd welkom bij je tegenstander." Over de precieze uitwerking van allerlei principiële punten (dwangbehandeling; machtiging; isoleercel; elektroshock; het bestaan van een aparte krankzinnigenwetgeving) blijkt eigenlijk nooit eenstemmigheid te hebben bestaan binnen de Werkgroep, die uiteenliep van het radicalisme van de Gekkenkrant tot de voorzichtigheid van sommige patiëntenraden.

"We zijn nooit tot een gezamenlijke stellingname gekomen", zegt Tobi Vroegh. "We hebben altijd alleen maar de bijdragen van de verschillende groepen gebundeld. Onderlinge discussies zijn we uit de weg gegaan, omdat we altijd bang waren dat de groep dan uit elkaar zou spatten. Toch heb ik zelf de hoop dat de discussie nu, zo langzamerhand, wél tot op het fundament gevoerd kan worden, en tot acties kan leiden, zonder dat de boel uit elkaar springt.

De Werkgroep Krankzinnigenwet is nu, na jarenlang vóór de rechtspositie en tegen de Wet BOPZ te hebben geageerd, volop in discussie – niet over een toespitsing van omstrede punten, maar over een verbreding van de doelstelling.

Tobi Vroegh: "Alleen zo'n wet is ook wat schraal. Je had misschien toen ook iets anders kunnen kiezen, maar dat ontwerp – BOPZ lag er, dat was concreet. En je afzetten is natuurlijk altijd een uitstekend bindmiddel."

Haar Release-collega Jan-Arend van Boeijen: "Het is wel degelijk ook de bedoeling geweest om tot een mentaliteitsverbetering te komen. Een andere kijk op 'gek zijn.'"

Zijn eenheid beleefde de Werkgroep Krankzinnigenwet altijd in de procedurele schermutselingen met de commissie-Van Dijk en andere officiële instanties. Zo werd kortgeleden nog de band verbroken met de drie patiënten-vertegenwoordigers die in 1975 in die commissie zitting namen: Corrie van Eijk, Evelien Paull en ex-Pandora-vrijwilliger mr. Fried Hehemann. Ooit waren het voorlopers, zonder achterban – nu zijn het een soort juridische specialisten, min of meer ingedeeld bij de tegenpartij, weer zonder achterban.

Tobi Vroegh: "Die brief heeft me moeite gekost, maar ik geloof echt dat ze met hun vertegenwoordiging in die commissie, waar ze eigenlijk geen poot aan de grond krijgen, meer kwaad dan goed doen. Als straks het eindrapport uitkomt, worden ze naar voren geschoven als de 'patiënten-vertegenwoordigers' die er toch bij geweest zijn."

Evelien Paull: "Wat ik een confrontatie vind – tegenover een psychiater aan tafel gaan zitten – ervaren zij als 'ingepakt worden'. Maar wat zij een confrontatie vinden, vind ik weer een soort ingepakt worden – in de eigen rol, de patiëntenrol. Ze stellen zich veel beschutender op dan ze zich realiseren."

En Corrie van Eijk-Osterholt: "Je moet toch ergens naar binnen kunnen gaan en zeggen hoe je het ziet. Je moet toch ergens beginnen? Ik weet dat 'dialogoog' een cliché is, maar ik geloof er in.

"Al die dingen die nu in beweging zijn brengen de zaak een paar pasjes vooruit. Ontstellend

langzaam – maar toch. Er is nog steeds geen instantie waar je met klachten bij terecht kunt, behalve de Inspectie, die er geen raad mee weet. Zolang die toestand voortduurt, blijven er misstanden bestaan. Controle op macht, dat is waar het voor mij altijd om gegaan is. En daar blijf ik aan werken.”

De emancipatie

“We hebben een hoop dingen bereikt die we nooit bedoeld hebben”, zegt Flip Schrameijer van de Gekkenkrant. “Wie had ooit kunnen denken dat al die hulpverleners de Gekkenkrant zouden gaan lezen? We hebben een moeilijk te meten invloed gekregen en, concreet, zijn er verbeteringen in St. Joris en bij de elektroshock gekomen. Je zou kunnen spreken van een zeer succesvolle mislukking.”

De Gekkenkrant groeide van 4000, in het eerste jaar, naar 8000 lezers, maar onvrede over het effect van de “bekentenissenkrant” (het “uitwisselingsblad”) leidde al in oktober 1975 tot een discussiedag: *Helpt zo'n krant wel? Voor wie is hij nodig? Verhef uw stem, praat mee!* Na weer een paar jaar typen, lay-outen, vouwen en nieten maakte de redactie in februari 1978 een speciaal bezinningsnummer (*Redactie huilt*), om in mei collectief af te treden door middel van een advertentie waarin opvolgers gezocht worden: mensen “aan wie tenminste ook een steekje los is.”

Er was geen subcultuur van trotse gekken ontstaan, en evenmin een spontane beweging binnen de inrichtingen, via de patiëntenraden. Precies zoals de marxisten in 1973 al voorspeld hadden toen ze zich tegen de speelse, ongeorganiseerde opzet keerden.

Initiatiefneemster Martine Groen: “Er is niks gebeurd, in dat hele bolwerk.”

Flip Schrameijer: “Na een paar jaar gingen we ons afvragen of de brieven die we kregen ooit boven dat individuele, klagerige uit zouden komen. De maatschappijkritiek kwam niet, er gebeurde niets, dus konden we er ook niet op inhaken. Toen zijn we zelf maar, uit ongeduld, gerichte acties gaan voeren – tegen de toestanden in sommige inrichtingen, tegen de BOPZ, tegen de shocktherapie. Met de bedoeling om het daarna weer over te laten aan de mensen zelf. Maar er is in Delta geen echte patiëntenraad ontstaan, en in St. Joris ook niet.”

“Als je in een inrichting rondloopt, zie je misschien wel de meest duidelijke vorm van onderdrukking die je je voor kunt stellen. En als ik de brieven goed lees, springen de tranen mij nog steeds in de ogen. Maar het is zo stationair, hè – het is angst, en narigheid, en haast tastbare eenzaamheid. Er gaat niets bevrijdends van uit.”

(Uit de terugblik van februari 1978: “*Het isolement moest worden doorbroken. (...) Alle opgenomen patiënten in Nederland, wat een fantastiese aktiegroep zou dat niet zijn, daar zou niemand en dus ook niet het medisch bolwerk tegenop kunnen!*”).

Sinds de discussiedag van '75 heet het blad ‘Gekken’ krant, met het woord “gekken” tussen aanhalingstekens.

Bert Bakker: “We hebben de naam nooit echt willen veranderen, maar hij is eigenlijk altijd verkeerd gevallen. Eén man schreef: ‘Ik ben al twintig jaar gek en ik hoop dat te blijven’,

maar verweg de meeste patiënten zeiden, bij onze bezoeken aan inrichtingen: ‘Ik ben niet gek, ik ben *ziek*’. En wij telkens maar uitleggen dat het een soort geuzennaam was. ‘Nee’, zeiden ze ook een keer, ‘de mensen daar, in dat paviljoen, die zijn gek. Wij niet.’ Soms voelde je je ook wel schuldig, met je leuke idee, als je met zo’n breekbaar mannetje zat te discussiëren over het woord ‘gek’, en dat het juist niet beledigend was. Wij kwamen tenslotte maar eens af en toe kijken – hij zat er misschien levenslang.”

De Gekkenkrant-redactie nam in de loop der jaren ook meer afstand van zijn eigen “gekte”; achteraf blijken het allemaal “min of meer gedegen therapie-aanhangers”, in de sfeer van de therapeutische gemeenschappen en het IMP.

Bert Bakker: “We hebben toevallig zelf allemaal leuke of goeie therapeuten gehad, en daardoor een soort ideaalbeeld van hoe therapie kan zijn. Maar we wisten dat het in 90% van de gevallen heel anders gaat, en daar wilden we iets aan doen.”

Flip Schrameijer: “We zijn toch een groep buitenstaanders gebleven; voor ons is het geen hoofdzaak in ons verdere bestaan.

Bert Bakker: Dat zie je in de Cliëntenbond ook: dat allerlei mensen na een tijdje wegvallen, omdat ze niet meer vanuit een direct persoonlijk belang werken. Voor onze eigen emancipatie heeft de Gekkenkrant erg veel betekend, maar daar was het dus niet om begonnen.”

De crisis

“Ik denk dat de beelddoorming van psychiatrische patiënten, ook door Pandora, wel een beetje veranderd is”, zegt Treeske Blase. “Maar er is nog steeds een hele grote groep mensen die door geen enkele activiteit ooit geraakt zullen worden; die draaien de knop om, en gaan niet naar *Kind van de zon*. Dat is de mislukking. Daardoor blijft een psychiatrische patiënt iets ongrijpbaars, iets bedreigends, iets engs houden.”

Drie jaar lang had zij ongeveer een dagtaak aan het hoogtepunt van de voorlichtingsactiviteiten van Pandora: René van Nie’s *Kind van de zon*, het verhaal van een van de vrijwilligsters – in 1975 in première gegaan in tegenwoordigheid van de koningin, sindsdien op grote schaal in de bioscopen vertoond. Een film met zowel de *horror* van de electroshock als de warmte van de therapeutische gemeenschap, neutraal over “de” inrichting en “de” psychiatrie.³⁵

Treeske Blase: “Wat de mensen er uit hebben gehaald – ik weet het niet. Ik heb van iedereen andere verhalen gehoord. De film heeft veel verwarring gezaaid, maar zeker ook goeie dingen.” Na *Kind van de zon* belandde Pandora in een crisis. Kort na elkaar pleegden twee leden van het nu uit zo’n 40 man bestaande vrijwilligersteam zelfmoord, onder wie de ex-patiënt die in 1973 het “vogelvrijheidsbeeld” uitbeeldde op het symposium *Psychiatrische patiënt vogelvrij?* En in 1976 – toen de Cliëntenbond, de Gekkenkrant en de Werkgroep Krankzinnigenwet al op weg waren naar hun meest succesvolle acties – leidden diepe controverses en ingewikkelde persoonlijke toestanden bijna tot de ondergang van de stichting: degenen die aan positieve beeldvorming wilden doen en degenen die over misstanden wilden spreken, botsten nu frontaal.

In 1977 verliet Treeske Blase, na twaalf-en-een-half-jaar, Pandora; coördinator is nu Hans van der Wilk, 39 jaar, als vrijwilliger bij de stichting begonnen en ex-patiënt. Hij praat enthousiast over de therapeutische gemeenschap waar hij rond 1970 geholpen werd, en met een soort verbijstering over eerdere opnames: "Ik heb daar ik weet niet hoeveel kruidenrekjes getimmerd. Als ik een kruidenrekje zie, word ik er nog ziek van."

Van der Wilk voelt zich meer belangenbehartiger dan beeldvormer, maar hij zoekt naar een evenwicht. Hij adverteert voor nieuwe vrijwilligers, denkt over een nieuw affiche en over methodes om bij de filmvoorstellingen meer toegespitste thema's aan de orde te stellen. Bovendien houdt hij, als ex-wethouder en landelijk secretaris van de PPR, de politiek nog steeds scherp in de gaten: "Er zijn mensen die denken dat er, als je niet meer aan zo'n wet BOPZ denkt, ook niets meer gebeurt. Maar ik ben ontzettend bang dat het, als er nu besluitvorming komt, voorlopig onherroepelijk is."

"Wij willen er aan meehelpen om de impasse, die er nu toch wel een beetje gekomen is, te doorbreken", zegt hij over de beweging. "Ik zie voor Pandora allerlei mogelijkheden."

4 Voor de oorlog

In *Krankzinnigenrecht* (1939)³⁶ citeert A. Querido een grappig bedoeld kranteberichtje uit het Algemeen Handelsblad van dat jaar: "*In Amerika kan alles. In Chicago is kort geleden een vreemdsoortige bijeenkomst gehouden. Er namen uitsluitend mensen aan deel, die wel eens in een krankzinnigengesticht hadden gezeten. De vergadering was belegd om een plan van actie op te stellen. De ex-krankzinnigen waren vastbesloten zich te verzetten tegen een maatschappij, die hen niet au sérieux neemt, zelfs nu zij uit het gesticht zijn ontslagen en normaal verklaard... Daar zij evenwel thans niet meer krankzinnig zijn, koesteren zij weinig hoop, dat dit doel (nl. de mensen wat verdraagzamer te maken) spoedig zal worden bereikt.*"

Grote internationale bekendheid had ooit de Amerikaan Clifford W. Beers (1878? –1943), die in 1908, na drie jaar verpleging in een krankzinnigengesticht, het boek *A mind that found itself* publiceerde: "De geschiedenis van een geestelijke burgeroorlog, die ik op mijn eentje uitvocht op een slagveld in mijn hoofd", "Bedoeld als een startschot voor een permanente campagne voor verbetering van de zorg voor en de behandeling van geesteszieken, en van de preventie, voorzover enigszins mogelijk, van geestesziekte zelf."³⁷

Beers "*a supersalesman of philanthropy*") stichtte het *National Committee for Mental Hygiene*, 1909, en de *American Foundation for Mental Hygiene*, 1928; hij organiseerde de eerste *International conference on Mental Hygiene*, 1930, en geldt als de grondlegger van de *Mental Hygiene Movement*: de beweging voor geestelijke volksgezondheid is terug te voeren tot het boek van een Amerikaanse ex-patiënt die vond dat opnames, als het maar enigszins mogelijk was, voorkomen moesten worden.

Clifford W. Beers werd erelid van de *American Psychiatric Association*.

Penningmeester van het *National Committee for Mental Hygiene* was in 1948 A.L. van Ameringen, die vijftien jaar later naar zijn geboorteland terugging om Pandora op te richten.

Brochures over misstanden in inrichtingen zijn, ook in Nederland, geen nieuw verschijnsel. Zo beschreef de kandidaat-arts E.J.A. Melster in 1902 de mishandelingen die hij als patiënt in het Oude en Nieuwe Gasthuis te Zutphen had ondervonden, onder andere van een brutale, arrogante en ongemanierde portier.^{3,8}

"Eens toen hij mij weer zeer hinderde, zei ik tegen hem: "Ga van mijn kamer af, jij hoort hier niet." Toen ging hij voor mijn bed staan en zeide met zijn wijsvinger op zijn voorhoofd wijzende, op treiterende toon: "Ja, maar jij hoort hier wel." Op zoo'n ogenblik zou de kalmste mensch duivelsch worden."

In een andere scène, in de tuin, verliest de schrijver zijn zelfbeheersing: "Toen ben ik in mijn woede den dokter te lijf gegaan. Ik gaf hem eenige behoorlijke slagen met mijn vuisten in zijn gezicht. Ik had hem graag nog veel meer gegeven, maar een oppasser pakte mij beet. Ik voegde den dokter toe, dat hij een moordenaar was, in plaats van een medicus."

En vervolgens noteert Melster: "Ik wil hier nadrukkelijk vermelden, dat mij dat opluchtte."

Bronnen

Gesprekken met (en documentatie van): *Treeske Blase*, Amsterdam; *Sjef Teuns*, Huizen; *Door de Graaf-Sherston*, Delft; *Egbert Tellegen*, Amsterdam; *Koen Lampe*, Amsterdam; *Tony Hak*, Rotterdam; *Corrie van Eijk-Osterholt*, Rotterdam; *Evelien Paull*, Zeist; *Flip Schrameijer*, *Martine Groen* en *Bert Bakker*, Amsterdam; *Dunya Breur*, Amsterdam; *Arie Groot* en *Marijke Groot-Kingma*, Voorschoten; *Tobi Vroegh* en *Jan-Arend van Boeijen*, Haarlem; *Pedro van Hoek* en *Arie Visser*, Den Haag; *Jan Arie Bogert* en *Aalt van 't Veen*, Arnhem; *Yvonne Willems*, Utrecht; *Hans van der Wilk*, Amsterdam, en anderen. Documentatie van *Flip Treffers*, Amsterdam, en *Pia Kamper*, NCGV, Utrecht. (Allen hartelijk dank.)

Literatuur: zie noten.

Noten

- 1 J. Weima e.a., *Beeldvorming ten opzichte van geestelijk gestoorden*. Stichting Gemeenschap en Geestelijke Gezondheid, Leidschendam, 1962.
- 2 Zuster Meyboom, een paar weken na haar honderdste verjaaraag overleden, schreef veel

artikelen en diverse boeken, o.a.: *Behandeling en verzorging van geestelijk gestoorden*, Nijgh & Van Ditmar, Den Haag, 1959.

- 3 Zie: J.H. Swarte, 'Het effect van excursies naar psychiatrische ziekenhuizen'. In: *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid*, 1969, nr 6, en: *Hulpverleners en veranderen, handboek voor psychisch gezondheids- en welzijnswerk* (28. Swa).
- 4 Zie voor een overzicht: A.J. Heerma van Voss, 'De historie van Hitweek. De jeugdrevolutie is weggeëbd'. *Haagse Post*, 6 september 1972.
- 5 R.H. van den Hoofdakker, *Het bolwerk van de beterseters. Over de medische ethiek en de status quo*. Van Gennep, Amsterdam, 1970.
- 6 J.A. Weijel, *De mensen hebben geen leven. Een psychosociale studie*. De Erven Bohn, Amsterdam, 1970.
- 7 William Rothuizen, 'Warempeel, de heren leken wel opgewonden'. *Haagse Post*, 7 oktober 1970.
- 8 Over het MOB-conflict is in de 'vakpers' niets te vinden. Twee goede overzichtsartikelen, aan het begin en aan het eind, zijn: Martin Ruyter, 'Het einde van "de modelboerderij"' (*de Volkskrant*, 4 september 1969), en: Ruud Pauw,

- 'De machinaties rond het Leidse MOB hebben succes gehad' (*Vrij Nederland*, 4 maart 1972).
- 9 Informatie over de beginfase van de Cliëntenbond is te vinden in: 'Iste algemene ledenvergadering van de Cliëntenbond', speciaal *Bulletin van de Cliëntenbond*, maart 1974.
- 10 Congresmap *Te gek om los te lopen. 1945-1970, 25 jaar geestelijke gezondheidszorg*. Nationale Federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid, Amsterdam, 1970.
- 11 Marius Aalders, 'Te gek om los te lopen'. *Haagse Post*, 25 november 1970.
- 12 De opsomming is ontleend aan: Kees Trimbo's, *Morgen brengen. Maatschappelijke veranderingen en psychosociaal welzijn*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1972. Dit boek bevat wel een hoofdstuk over 'Het ziekenhuis', maar daarin wordt uitsluitend het algemene ziekenhuis behandeld.
- 13 Het eerste Dennendal-conflict, maart tot juli 1971, is samengevat in: A.J. Heerma van Voss, 'Wat gebeurde er toch met Dennendal? De naweën van een rel'. *Haagse Post*, 3 november 1973.
- 14 Jan Foudraïne, *Wie is van hout... Een gang door de psychiatrie*. Ambo, Bithoven, 1971. Het boek heeft inmiddels 29 drukken beleefd; het aantal in Nederland verkochte exemplaren is meer dan 200 000, wat overigens nog 50 000 minder is dan het uit het Amerikaans vertaalde werkje *Ik ben OK, jij bent OK* van Thomas A. Harris, dat ook bij Ambo verscheen.
- 15 Een aardig tijdsbeeld van een verwarde psychiatrie, van Anna Terruwe tot en met Sjef Teuns, geeft een bundel Nieuwe Linie-artikelen: Gerard de Bruijn e.a., *Dat wordt me te gek. De psychiatrie kritisch bekeken*. Contact, Amsterdam, 1972. Dit boek bevat ook het artikel uit 1969, waarin de socioloog Herman Milikowski voor 'verzets therapie' pleit: "Mensen die zich verzetten zijn niet meer machteloos en als ze dit verzet plegen samen met anderen, zijn ze ook niet meer eenzaam."
- 16 Laing was al eerder vertaald, Szasz volgde in 1971. Een van de eerste boeken in de nieuwe golf was dat van de psychoanalytica M.A. Sechelaye, *Dagboek van een schizofreen*, Lemniscaat, Rotterdam, 1971 (Franse uitgave: 1950), met een voorwoord van Foudraïne.
- 17 Een discussie over de betekenis van Foudraïne's boek vanuit patiënten-perspectief: Judy van Emmerik, 'Wie is van goud?' (*Hollands Maandblad*, januari 1974), A.J. Heerma van Voss, 'Wie is van goud (1)', en J. Foudraïne, 'Wie is van goud (2)', met commentaar van Judy van Emmerik (*Hollands Maandblad*, maart 1974), en C.A. van Eijk-Osterholt, 'Nogmaals Foudraïne', *Hollands Maandblad*, juli/augustus 1974.
- 18 Egbert Tellegen, *Waar was de dood nog meer... Autografie van een psychose*. Ambo, Bithoven, 1971. Van dit boek zijn ongeveer 3500 exemplaren verkocht; het is, volgens afspraak, nooit herdrukt. In hetzelfde jaar verscheen, onder het pseudoniem Tjakko Roman: *Van harentwege verpleegd* (De Arbeiderspers, Amsterdam, 1971). Dit gaat over TBR en heeft een andere invalshoek; flaptekst: "...er wordt afgerekend met de legende dat de misdadigers in psychiatrische inrichtingen vertroeteld worden." Een Belgische voorloper van Tellegen was: Roger van de Velde, *De knetterende schedels*, Manteau, Brussel, 1969. Amerikaans werk als *I never promised you a rose garden* van Hannah Green (1964) en Ken Kesey's *One flew over the cuckoo's nest* (1962) was in 1971 nog nauwelijks in Nederland doorgedrongen. Wel moet nog vermeld worden het door Meyer Sluysen opgetekende *Niemand die het antwoord weet*, dat in 1967 bij de Arbeiderspers verscheen.
- 19 Oorspronkelijke documentatie: *Dokumentation zum Sozialistischen Patientenkollektiv Heidelberg*. Basisgruppe Medizin Giesen/Fachschaft Medizin Giessen, 1970. *Dokumentation zur Verfolgung des Sozialistischen Patientenkollektivs Heidelberg*. Asta Heidelberg en Sozialistischen Heidelberger Studentenbund (SHS), Heidelberg, 1971. *SPK - Aus der Krankheit eine Waffe machen. Eine Agitationsschrift des Sozialistischen Patientenkollektivs an der Universität Heidelberg*. Trikont, München, 1972. In Nederland:

- Alexander M. Polak, *De moord op 500 patiënten. De vernietiging van het Socialisties Patiëntenkollektief te Heidelberg*. Patiëntenkollektief Rotterdam (gestencild), 1972. (Gewijzigd herdrukt als: *Van patiënt tot politiek gevangene. De vernietiging van het Socialisties Patiëntenkollektief Heidelberg*. SPK Solidariteitskomitee, Amsterdam (gestencild), 1973.)
- Artikelen o.a.:
- Martin Ruyter, 'Klassenstrijd van zieken begonnen'. *De Volkskrant*, 10 november 1972.
- Willem Iemhoff, 'De politieke strafzaak te Karlsruhe tegen Socialistische Patiënten Kollektief'. *De Nieuwe Linie*, 15 november 1972.
- Siegfried Tuinier, 'Zijn revolutionairen geestesziek?'. *Vrij Nederland*, 2 december 1972.
- Een uitstekende samenvatting van de lotgevallen van het Patiënten Kollektief Rotterdam is te vinden in een gestencilde nota van Alexander M. Polak (december 1973, 27 pagina's, geen titel).
- 20 Zie voor de ideeën van Basaglia, Laing e.a.: Kees Trimbos, *Antipsychiatrie. Een overzicht* (Van Loghum Slaterus, Deventer, 1975), en de daarin genoemde literatuur.
- 21 C.A. van Eijk-Osterholt, *Laten ze het maar voëlen... Vijftientwintig jaar belangenbehartiging voor een verpleegde*. Van Gennep, Amsterdam, 1972.
- Een andersoortig ego-document, dat weinig aandacht kreeg, is: Ellen Wijburg, *Vandaag is morgen gisteren. Een gezin in analyse*. In den Toren, Baarn, 1972.
- 22 R. Hartlief, R.E. Offerhaus, K.D. Okma, A. Phernambucq, J. Suykerbuyk en P.C. Verbruggen, *De chronische patiënt*. St. Bavo, Noordwijkerhout, 1973.
- Aanzetten zijn al te vinden in het (interne) eerste rapport van de Visiecommissie, dat in mei 1971 door dezelfde auteurs werd gepubliceerd: "St. Bavo herbergt in totaal ca 120 'behandelingsbedden' op een totaal van ca 865 patiënten."
- 23 Paul van Ginneken, Ed Crabbendam, John Aben, Harm Boukema, Jaap Mous, Cor Gutter en Jos Ahlers: *Psychiatrische patiënt vogelvrij?* De Tijdstroom, Lochem, 1973.
- 24 Evelien Paull, *In het land der blinden. Een martelgang door de psychiatrie*. Ambo, Bilthoven, 1973.
- De boeken van Corrie van Eijk en Evelien Paull beleefden beide vier drukken; er werden resp. zo'n 14 en 15 000 exemplaren van verkocht.
- Als confessie-literatuur uit 1973 moet nog een dichtbundel vermeld worden: Arie Gelderblom, *Gekkenwerk. Herinneringen aan een mishandeling*. De Bezige Bij, Amsterdam, 1973.
- 25 Het in positieve zin gebruiken van het woord 'gek' stamt vermoedelijk uit het jazz- en popjargon: *crazy* en *mad* hebben al rond 1945 (nieuwe) betekenissen als "exciting", "personally satisfying" en "excellent".
- Als een soort geuzennaam komt "krankzinnig" voor in de verklaring van het "Krankzinnigen Bevrijdings Front" (*Insane Liberation*), opgenomen in het boek *The Radical Therapist* (New York, 1971; als *Niet aanpassen: veranderen!* in 1974 verschenen bij Bert Bakker, Den Haag).
- In meer persoonlijke zin kwam het nieuwe woordgebruik in Nederland misschien voor het eerst naar voren in het *Koor van prettig gestoorde vrouwen*, in 1971 te Amsterdam in het leven geroepen door de pianist en psychotherapeut Joost Mathijsen, en nog steeds wekelijks bijeenkomend. Deze naam kwam weer voort uit een "wat dadaïstische" stroming in Amsterdam, eind jaren '60 (*Kietsj-konservatorium, Deskundologisch laboratorium, Resistentie-orkest*), maar tegen de term "prettig gestoord" had men ook in die kringen bezworen.
- 26 1972 was het jaar waarin (autobiografische) verhalen over psychiatrische opnames in de literatuur doorbraken: van Jan Arends verscheen *Keefman* (De Bezige Bij), van J.M.A. Biesheuvel *In de bovenkooi* (Meulenhoff), en van Jan Hanlo het al in 1949 geschreven, kort voor zijn dood vrijgegeven *Zonder geluk valt niemand van het dak* (Van Oorschot).
- De criticus Aad Nuis wees mij nog op de dichtbundels van Kees Winkler, die al in 1967 (*Freud is een voyeur*) naar een "periodieke

- ziekte" verwezen, maar in 1972 onverhuld titels als "Valeriuskliniek" bevatten. Hij vroeg ook de vooroorlogse gedichten van Gerrit Achterberg niet te vergeten.
- Dat er rond 1972 toch sprake was van een doorbroken literair taboe wordt ook geïllustreerd door het in Amerika verschijnen van *The bell jar* van Sylvia Plath (Harper & Row, 1971). Dit was al in 1963, kort voor de dood van de schrijfster, uitgekomen, maar toen onder het pseudoniem 'Victoria Lucas'. Sylvia Plath beschouwde het niet als een "serieus werk", en was bang er mensen mee te kwetsen.
- 27 Zie hierover het artikel van Th.R. Sarbin en J.C. Mancuso, 'Het fiasco van een morele zaak: houdingen van het publiek tegenover geestesziekten'. Uit: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1970, vertaald in: *Hulpverleners en veranderen, handboek voor psychisch gezondheids- en welzijnswerk* (28. Sar).
- 28 Het citaat is niet letterlijk. In 'De vakklik' (in: *Mooi weer vandaag*, de Arbeiderspers, 1965) schrijft Carmiggelt over een ontmoeting met een psychiater: "Zijn ogen deden niet mee. Ze waren, gedurende die hele, onbeduidende conversatie over die wankele schoorsteen, autonoom bezig de omvang van mijn neurose op te meten. Je zag hem denken: Nou, echt ópsluiten zou niet direct nodig zijn, maar hij is toch wél... Gelijk had hij. Ik heb nog nóóit een volslagen normaal mens ontmoet. U wel? En — beviel het?"
- 29 De opvattingen van de Werkgroep Welzijnzorg van de BWA (Gerard Bunnik, Thea Derks, Tony Hak, Dick Kampman, Koen Lampe, Bert Sevenhuysen en Riemer Reinsma) zijn vastgelegd in een thema-nummer van *Wetenschap en Samenleving*, oktober 1974, 'Welzijnswerk'. (Gewijzigd herdrukt als *Naar een politieke analyse van het welzijnswerkbestel*, SUN, Nijmegen, 1974.) Hierin is o.a. het 'Diskussiestuk Cliëntenbond' opgenomen, waarmee getracht is de Cliëntenbond een duidelijker politiek (links) gezicht te geven.
- Vergelijkbare ideeën klinken door in een scriptie van Els Kampman-Jepkes, als *Vervreemding in de psychiatrische inrichting* in 1977 door De Tijdstroom te Lochem uitgegeven.
- 30 Veel materiaal over de Cliëntenbond in 1974 is te vinden in de scriptie van Astrid Kinebanian, Cor van Dijkum, Harold Alexander, Saskia Janssen en Rob Gras: *Cliëntenbond in wording. Een verslag van onze indrukken*. Instituut voor de Wetenschap van de Andragogie, Amsterdam, 1975.
- 31 Zie voor een overzicht van het tweede Dennendal-conflict: A.J. Heerma van Voss, 'De baas is de basis. Over democratie en leiderschap in Dennendal en de Pompekliniek' (*Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, december 1974), en de daarbij vermelde literatuur.
- En als nagekomen bericht: A.J. Heerma van Voss, 'De voorbeeldige zwakzinnige. Notities over de alternatieve zwakzinnigenzorg van Carel Muller, Otto Haspers en Kay Okma' (*Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, maart 1978).
- 32 Zie: F. van Ree, *De rechteloosheid van de opgenomen 'psychiatrische patiënten'*, "Vogelenzang", Bennebroek, 1974.
- (Later verwerkt in: F. van Ree en A.J. Colijn, *De psychiatrische patiënt en zijn rechten*. H.D. Tjeenk Willink, Groningen, 1976.)
- 33 Officiële deelnemers zijn, buiten de genoemde groepen, op het ogenblik ook de Rotterdamse Werkgroep Patiëntenrecht (Corrie van Eijk-Osterholt) en de wetwinkel van het Willem Arntsz Huis. De samenstelling is in de loop der jaren geregeld veranderd; alle deelnemende groepen hebben weer hun eigen geschiedenis. De *Opiniegroep Wolfshee* is het enige verplegerscollectief dat het vijf jaar volgehouden heeft.
- Bewust buiten de deur gehouden is het *Nederlands Comité voor de Rechten van de Mens*, met zijn *Psychiatrische Onderzoeksgroep*, "vanwege zijn onduidelijke verbinding met de Scientology-kerk".
- 34 Een historisch overzicht over deze periode, van de hand van Dunya Breur, is te vinden in de BOPZ-bundel van de Werkgroep Krankzinnigenwet:
- Te gek om vast te zitten. Commentaar op het*

- wetsontwerp *Bijzondere Opnemingen Psychiatrische Ziekenhuizen*. Werkgroep Krankzinnigenwet, p/a Release Haarlem, 1977. Over het interimrapport van de commissie-Van Dijk:
- Gekkenrecht nog steeds Geknecht. Commentaar op het interimrapport van de werkgroep rechtspositie patiënten in psychiatrische ziekenhuizen*. Werkgroep Krankzinnigenwet, p/a Release Haarlem, 1978.
- Ter ondersteuning van de acties verschenen: Onderzoeksgroep "Demokratisering in de hulpverlening", *Van Aanpassing tot Zelfmoord. Verslaggeving van de enquête "Positie van de Psychiatrische Patiënt"*. Andragologisch Instituut, Amsterdam, 1977?
- Onderzoeksgroep "Demokratisering in de hulpverlening" (Cor van Dijkum en Enno den Tombe), *Positie Psychiatrische Patiënten. Deel 2: Cijfermatige inzichten en overzichten*. Andragologisch Instituut, Amsterdam, 1977.
- 35 Jan van de Lande en René van Nie, *Kind van de zon*. J.H. Gottmer, Haarlem, 1976. Een citaat: "De meeste inrichtingen zijn tot een druk bedrijf uitgegroeid, waar je eerder hoort: wat kom je hier eigenlijk doen? dan: je komt hier nooit meer uit."
- 36 A. Querido, *Krankzinnigenrecht*. De Erven F. Bohn, Haarlem, 1939.
- 37 Clifford Whittingham Beers, *A mind that found itself. An autobiography*, 1908. (28ste druk: New York, Doubleday & Co., 1948).
- 38 E.J.A. Melster, *Mishandelingen ondervonden in het 'Oude en Nieuwe Gasthuis, Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen' te Zutphen*. M.J. van der Loeff, Enschede, 1902. Zie ook: Johanna te Gempt, weduwe van A.A.A. Stuten, *Mijne ervaringen in het krankzinnigengesticht te 's-Gravenhage, Slijkeinde no. 2*. J. Hoekstra, 's-Gravenhage, 1892. Een citaat hieruit: "En gij! Gij beulen van krankzinnigen, van onmondigen aan uwe zorgen toevertrouwd. Gij noemt u christenen, nog wel christenen bij uitnemendheid, maar door uwe wreedheden kruisigd gij dagelijksch de nagedachtenis van den grooten menschevriend, wiens naam gij draagt."

Adressen

- Clëntenbond*: Postbus 13541, Den Haag (070-686114).
- Gekkenkrant*: Postbus 3286, Amsterdam (maandagavond: 020-792620).
- Pandora*: 2e Constantijn Huygensstraat 77, Amsterdam (020-127552).
- Werkgroep Krankzinnigenwet*: p/a Release-Haarlem, Gasthuisvest 47a, Haarlem (023-313428).